

ارمغان حجاز

اقبال

جمله حقوق بحق جاوید اقبال خلف الصدق علامہ ڈاکٹر سر محمد اقبال علیہ الرحمہ محفوظ ہیں

طبع اول	نومبر ۱۹۳۸ء	پانچ ہزار
طبع دوم	اگست ۱۹۴۴ء	دو ہزار
طبع سوم	نومبر ۱۹۴۶ء	دو ہزار
طبع چہارم	مئی ۱۹۴۸ء	پانچ ہزار
طبع پنجم	جون ۱۹۵۱ء	دو ہزار
طبع ششم	مئی ۱۹۵۵ء	دو ہزار
طبع ہفتم	جون ۱۹۵۹ء	چار ہزار

زیر نگرانی: پروفیسر محمد حسین ایم۔ اے

حنورِ حق

خوش آں راہی کہ سامانے نگیرد
دل او پسندیدار راں کم پذیرد
بہ آہے سوزناش سینه بکشاے
ز یک آہش عنہم صد سالہ میرا

بسم الله الرحمن الرحيم

حضور حق

۱

دل ما بیدلای بروند و فرستند

مثال شعاع افروزند و فرستند

بیایک لحظه با عاقلان در آئینند

که خاصان پادشاهان خورند و فرستند

○
 سخن یافت از بود و نبودم
 من از خلقت لب خود کم کشودم
 سجود زنده مردان می شناسی
 عیار کار من گیر از سجودم!

○
 دل من در شاد چون و چند است
 نگاهش از مه و پر وین بلند است
 بده ویرانه در دوزخ او را
 که این کافر بے خلوت پسند است!

○
 چه شور است این که در آب و گل افتاد
 ز یک دل عشق رسد مشکل افتاد
 قرار یک نفس بر من حرام است
 بمن رخصتی که کارم بادل افتاد

○
 جہاں از خود بڑا آوردہ کیست؟
 جہاں جلوت بے پردہ کیست؟
 مرا گوئی کہ از شیطان حذر کن
 بگو با من کہ او پروردہ کیست؟

۲
 دل بے قیدِ من در تیج و تابست
 نصیبِ من غمِ بے با خطا بست
 دل ابیس ہم نتوانم آزد
 گناہِ گاہِ گاہِ من صوابست
 ○

صَبْنَتِ الْكَاسِ عَنَّا مَعْمُورُ
 وَكَانَ الْكَاسُ مَجْرَاهَا الْيَمِينَا
 اگر این است رسمِ دوستداری
 بدیوارِ رسمِ زنِ جام و مینا

۵ اشارات: صبنت الکاس الخ۔ شعر عمرو بن کلثوم کا ہے جو زمانہ جاہلیت کے شعرا میں سے تھا۔
 شاعر اپنی معشوقہ ام عمرو کی نا انصافی کی شکایت کرتے ہوئے کہتا ہے کہ تو نے ہمیں پیالہ شراب سے محروم کر دیا حالانکہ باری دائیں طرف بیٹھنے والوں کی تھی۔

بخود سجد گاہاں در دل اسیرند
 ہمہ درد اند و درماں ناپذیرند
 سجود از ماچہ منخواہی کہ شاہاں
 خواجہ از دہ ویراں نگہبیرند

روم رہے کہ اورا منہ نے نصیت
 ازاں تختے کہ ریزم حاصل نصیت
 من از غم ہانمی ترسم و لیکن
 مدہ آں غم کہ شایان دل نصیت

مے من از تنک جاماں نگہ دار
 شراب پختہ از خاماں نگہ دار
 شرر از نیستمانے دور تر بہ
 مخاصاں بخش و از عاماں نگہ دار!

ترا این کشمکش اندر طلب نصبت
 ترا ایں درد و داغ و تاب و تنہ نصبت
 ازاں از لامکاں بگرختہ من
 کہ آں جانالہ پائے نیم شب نصبت

زمین ہنگامہ وہاں جہاں را
 دگرگوں کن زمین و آسمان را
 ز خاکِ ما و گرا آدم بدائیسند
 بخشش این بندہ سود و زیار را

جہانے تیرہ تریبا افتابے
 صواب و سدا پانا صوابے
 ندانم تا کجا ویرانہ را
 وہی از خونِ آدم رنگ و آبے

○

غلامم حسن رضا سے تو بخویم
 جزاں را ہے کہ فرمودی نہ پویم
 بسیکن گریہ این ناداں بگوئی
 خرمے را سبب تازی گو، نہ گویم!

۳

دلے در سینہ دارم بے سترے
 نہ سوزے در کفِ خاکم نہ نورے
 بجیر از من کہ بر من بارِ دوش است
 ثواب این منساز بے حضورے!

چہ گویم قصہ دین و وطن را
 کہ نتوان فاش گفتن این سخن را
 مرنج از من کہ از بے مہر تو
 بنا کردم ہماں دیر کہن را

مسلمانے کہ در بندِ فرنگ است
 دلش در دستِ آساں نیاید
 رسیمائے کہ سووم بود غمِ پیر
 سجودے بوذر و سلاں نیاید

نخواہم اس جہان و آں جہاں را
 مرا این بس کہ دانم رمز جہاں را
 بچوے ده کہ از سوز و سرورش
 بوجد آرم زمین و آسماں را

چہ بخوابی ازین مرد تن آسای
 بہر بادے کہ آمد رفتم از جای
 سحر جاوید را در سجدہ دیدم
 بہ بخشش چہرہ شامم بپایای

۴
 بہ آں قوم از تومی خواہم کشاوی
 فقیدش بے یقینی، کم سواوی

بے ناویدی را دیدہ ام من
 مراے کاشکے مادر نہ زاونے

نگاہ تو عتاب آلود تا چہند
 بتان حاضر و موجود تا چہند
 درین تخت نانہ اولاد بہا سیم
 نمک پروردہ نمرود تا چہند

○
 سرورِ فستہ باز آید کہ ناید؟
 نسیم از محب باز آید کہ ناید؟
 سرآمد روزگار ایس فقیر
 دگر دانائے راز آید کہ ناید؟

○
 اگر می آید آں دانائے رازے
 بدہ اورا نوائے دل گدازے
 ضمیر امتناں رامی کتد پاک
 کلیمے یا حکیمے نے نوازے

○
 متاعِ من و دل درد آشنایست
 نصیبِ من فغانِ نارِ ساسست
 بخاکِ مرقدِ من لاله خوشتر
 که هم خاموش و هم خنجر است

۵

دل از دستِ کسے برودن نداند
 غم اندر سینه پرودن نداند
 دم خود را دمیدی اندر آن خاک
 که غیر از خوردن مُردن نداند!

دلِ ما از کشتارِ ما ز میسده
 بصورتِ مانده و معسنی ندیده
 زما آن رانده درگاهِ خوشتر
 حقِ او را دیده و ما را شنیده

ندانند جبریلِ این مایه و هورا
 که شناسدستایمِ بیتجورا
 پیرس از بنده بیچاره خوشش
 که داند نیشش و نوشش آرزورا

○
 شبِ این سخن آساستم من
 چو مہ از گردشِ خود کاستم من
 حکایت از تغافل ہائے تو رفت
 ولیکن از میانِ غناستم من

○
 چنین دُور آسماں کم دیدہ باشد
 کہ جبریل امیں را دل خراشد
 چہ خوش دیرے بنا کردند آنجا
 پرستد مومن و کافر تراشد

۴

عطا کن شور و رمی، سوزِ خسرو
 عطا کن صدق و اخلاص سنائی
 چنان بایندگی در ستم من
 نه گیرم گهر مرا بخشتی حسدائی

۵

مسلمان فاقه مست و زنده پوش است
 ز کارش جبریل اندر خروش است
 بی نقش و گزلفت به ریزم
 که این ملت جهان را بار ووش است

○
 وگرمّت که کار سے پیش گیر
 وگرمّت که نوش از پیش گیر
 نگر دو بایکے عالم رضا مند
 دو عالم را بہ دوش خویش گیر

○
 وگرمّت که ذکر لا اله الا الله
 بر آرد از دل شب صبح گامیش
 شناسد منزلش را آفتاب
 کہ ریگ لکشان و بذر آہیش

۸

جہانِ تست در دستِ خستِ چند
 کسانِ او بہ بندِ ناکستِ چند
 ہنر و درسیانِ کارِ گاہاں
 کشد خود را بہ پیشِ کرگستِ چند

○

مریدِ فاقہ مستی گفت با شیخ
 کہ یزدانِ رازِ حالِ ما خبر نیست
 بہ مانزدیک تر از شہرِ گِ ماست
 ولیکن از شکمِ نزدیک تر نیست!

۹

وگرگوں کشور مهندوستان است
 وگرگوں آں زمین و آسمان است
 مجواز مانم ساز پنج گانه
 غلامان را صف آرائی گران است

○

ز محکومی مسلمان خود فروش است
 گرفتار طلسم چشم گوش است
 ز محکومی رگائ تن چنان مست
 که مار را شرع و آئین مایه فروش است

۱۰

یکے اندازہ کن سود و زیاں را
 چو جنت جاودانی کن جہاں را!
 نمی بینی کہ ما خاکی نہ ساداں
 چه خوش آر استنیم این خاکداں را!

○

تومی دانی حیات جاوداں حسیت
 نمی دانی کہ مرگ ناگہاں حسیت!
 ز اوقات تو یک دم کم نہ گردد
 اگر من جاوداں باشم زیاں حسیت؟

۱۱

بہ پایاں چیل رسدایں عالم پیر
 شود بے پردہ ہر پوشیدہ تقدیر
 مکن رسوا حضورِ خوب مارا
 حسابِ منِ چشمِ او نہاں گیر

○

بدنِ اماند و جانم در تگِ پوست
 سوئے شہرے کہ لعلِ آدرہ اوست
 تو باشِ ایں جا و با خاصاں بیابیز
 کہ من دارم ہوائے منزلِ دوست

حضور رسالت

ادب گاه بیت بر آسماں از عرش نازک تر

نفس گم کرده می آید جنب ^{رض} سید ^{رض} با نرید اینجا

عزت بخاری

حضورِ رسالت

”الایا خیمگی خیمہ فروہل
 کہ پیش آہنگ بیرں شد منزل“
 خرد از راندن محمل فروماند
 زمام خویش ادم در کف دل

اشارات : الایا خیمگی الخ - منوچہری کا شعر ہے

خیمگی - خیمہ نشیں

فروہل - چھوڑ دے

پیش آہنگ - شخص جو رہنمائی کی غرض سے قافلے کے آگے آگے چلتا ہے

نگاہ ہے داشتیم بر جوهرِ دل
 پیچیدیم آرمیدم در برِ دل
 رسیدم از هوائے قریب و شهر
 بباد و دشت واکرم درِ دل!

ندانم دل شہیدِ حلوة کیست
 نصیبِ او قرار یک نفس نیست
 بصرِ ابرویش افسرہ تر گشت
 کنت را بحجرت زار بگر نیست

میس از کاروان جلوہ مستان
 ز اسباب جہاں برکنده دستان
 بجان نشان ز آواز جرس شور
 چو از موج نسیم دریتان!

بایں پیری رہی شب گزفتم
 نوا خواں از سرور عاشقانه
 چو آن مرغی کہ در صحرای سرشام
 کشاید پر پند کراشیانہ

۲

گناه عشق و مستی عام کردند
 و سیل پختگان را خام کردند
 با هنگ حجازی می سراییم
 و خستین بادو کاندراجام کردند

○

چه پرسی از مقامات نوایم
 ندیمیاں کم شناسند از کجایم
 کشادم رخت خود را اندرین دشت
 که اندر خلوتش تنها سرایم

۳

سحر باناقه گفتم نرم تر رو
 که را کب خسته و بیمار و پیر است
 قدم ستانه زد چندان که کوئی
 بپیش ریگ های صحرای حیر است

○

مہارے سارباں اور انشايد
 کہ جان او چو جان مابصير است
 من از موج غمخش می شناسم
 چو من اندر طمس دل اسير است

نم اشک است در چشم سیاهش
 دلم سوزد ز آه صبح گاهش
 ہماں مے کو ضمیرم را برا فروخت
 پیالے ریزد از موج نگاہش !

۴

چہ خوش صحر اکہ در رے کاراں ہا
 درودے خواند و محفل براند
 بہ ریگِ گرم او آور سجودے
 جہیں را سوزتا داغے ہماندا !

○

چہ خوش صحر اکہ شامش صبح خند است
 شبش کوتاہ و روز او بلند است
 قدم اے راہرو آہستہ تر نہ
 چو ماہ سرورہ او درو مند است

۵

امیر کارواں! آلِ اعجمی کیست؟
 سردا و باہنگِ عرب نیست
 زنداںِ نعتِ کز سیرانی او
 خنک دل در بیابانِ تو نیست!

○

مقامِ عشق وستی منزلِ دوست
 چه آتشِ پاک در آبِ گلِ دوست
 نوائے اوبه هر دل سازگار است
 که در هر سینه قاشق از دلِ دوست

۶

غمِ پنهان که بگفتن عیان است
 چو آید بر زباں یک استخوان است
 لے ہے پر پیچ و راهی خسته و زار
 چراش مُردہ و شنبه میان است

بہ راغاں لالہ رُست از نوہاراں
 بصرِ خمیہ گستر وند یاراں
 مرا تنہا نشستن خوشتر آید
 کسارِ آجوائے کوہساراں

گے شعرِ سرائی را بخوانم
 گے جامی زندا شش بجانم
 ندانم گرچہ آہنگِ عرب را
 شریکِ نغمہ ہائے ساربانم

○
 غم را ہی نشا ط آمیز تر کن
 فغانش را جنوں انگیز تر کن
 بگيرے سارِ باں را درازے
 مرا سوزِ جدائی تیز تر کن!

۸

بیایے ہم نفس با ہم بنا لیم
 من و تو کشتہ شانِ جمالیم
 دو حرفے بر مرادِ دل بگوئیم
 پیائے خواجہ چشماں با لیم!

حکیمان را بہا کم تر نہاوند

بنا دال جلوۂ مستانہ واوند

چہ خوش بنختے، چہ خرم روزگارے

درِ سلطان بہ رویشے کشاوند!

جہان چار سواند رہبر من

ہوائے لامکاں اندر سر من

چو بگذشتہم ازیں باب بلبسک

چو گردافتاد پرواز از پر من

دریں وادی زمانی جاودانی
 ز خاکش بے صورت روید معانی!
 حکیمان با کلیماں دوش بردوش
 کہ این جا کس نگوید لمن ترانی!

۹

مسلمان آل فقیر کج کلام ہے
 رمید از سینہ او سوز آہ ہے
 دیش نالد! چرا نالد؟ نداند
 نگاہ ہے یا رسول اللہ نگاہ ہے!

تَبُّ تَابِ دِلِ از سوزِ غمِ قسمت
 نوائے من ز تاثیرِ دُرِّمِ قسمت
 بہت الم زانکہ اندر کشورِ ہند
 ندیدم بہت بدہ کو محرمِ قسمت

شبِ ہندی غلاماں را سحرِ نصیبت
 بایں خاکِ آفتابے را کذرِ نصیبت
 بہا کن گوشہٴ چشمے کہ در شرق
 مسلمانے ز ما بچہ پراثرِ نصیبت

○
 چہ گویم زان فقیرے درویش
 مسلمانے بہ گوہرِ ارجس
 خدا میں سخت جاں ریا ربا
 کہ افتاد است از بامِ بلبس

○
 چساں احوال اور ابر لب آم
 تو می بینی نہ سان و آشکارم
 ز رُودادِ دو صد سالش ہمیں پس
 کہ دل چوں کُشد قصّابِ دام

○
 ہنوز ایں عریخ نیلی کج خرام است
 ہنوز ایں کاروان دراز مقام است
 زکارِ بے نط نام او چہ گویم
 تومی دانی کہ ملت بے امام است

○
 نمائند آں بے تب و خونِ نابخش
 نروید لالہ از کشتِ خرابش
 نیام او نہی چوں کیسہ او
 بطلاقِ خانہ ویراں کتابخش!

○
 دل خود را اسیر رنگ و بو کرد
 تھی از ذوق و شوق و آرزو کرد
 صغیر شاہبازاں کم شناسد
 کہ گوشش با طنین شیشہ خو کرد

○
 بروئے او در دل ناکشاده
 خودی اندر کفِ خاکش نژاده
 ضمیر او تھی از بانگِ تنگبیر
 حیریم ذکرِ او از پافتاده

○
 گریباں چاک و بے فکر روز نیست
 نمیدانم چیاں بے آرزو نیست
 نصیب اوست مرگ نامنای
 مسلمانے کہ بے اللہ روز نیست!

○
 حق آں وہ کہ سکین و اسیر است
 فستیر و غیرت او دیر میر است
 بروے او در حینا نه بستند
 دریں کشور مسلمان تشنه میر است

○
 دگر پاکی سنده کن آب و گل او
 جہانے آفسرین اندر دل او
 ہوا تیز و بدامانش و صد چاک
 بیندش از چراغ بسمل او

○
 عروس زندگی در خلوتش غمیر
 کہ دارد در دست نام یستی میر
 گنہگار بیت پیش از مرگ در قبر
 بخیرش از کلیسا ہست کلمہ زویر

بچشم او نه نور و نه سرور است

نه دل در سینۀ او نا صبور است

حداآں اُمّتے رایار بادا

که مرگ او ز جان بے حضور است!

سماں زاده و نا محرم مرگ!

ز بیم مرگ لڑاں تا دم مرگ!

دلے در سینۀ چاکش ندیم

دم بگبسته بود و عنیم مرگ!

ملوکیت سر پائشیشہ بازی است
 از و این نہ رومی نے حجازی است
 حضور تو عنیم یاراں گویم
 بامیدے کہ وقت دل نوازی است!

تن مردِ سماں بیدار است
 بنائے پیکرِ استوار است
 طیبِ نکتہ رسدِ یازنگاہش
 خودی اندر وجودش غشہ دار است!

مسلمان شرمسار از بے کلاهی است
 که دینش مرد و فقرش خانقاہی است
 تودانی در جہاں میراثِ ماحیثیت
 گلیے از فاشش بادشاہی است!

مپرس از من کہ احوالش حسیان است
 زمینش بد کہر جویں آسمان است
 بر آں مرغی کہ پروردی بانجیر
 تلاشش دانہ در صحرای کائن است

○
 بحشمش وانمودم زندگی را
 کشتودم نکته وفاداری را
 توان سراسر جان را فاش تر گفت
 بدہ نطق عرب ایس اعجمی را!

○
 مسلمان گرچہ بے خیل و سیاست
 ضمیر و ضمیر و شایست
 اگر اورا متقاضش باز بخشند
 جمال او جلالت بے پناہست!

○
 متاعِ شیخ اساطیر کہن بود
 حدیثِ او ہمہ تخمین وطن بود
 ہنوز اسلام اوزنار دار است
 حرمِ چوں دیر بود او بر ہمین بود

○
 دگرگوں کرد لا دینی جہاں را
 ز آثارِ بدن گفت مند جاں را
 انداں فقرے کہ با صدیقِ ادبی
 بشورے آریں آسودہ جاں را

○

حرم از دیر گیر درنگ بوی
 بت مایه پرک زولیده موی
 نیایی در بر مایه بختاں
 دے روشن ز نور آرزوئے!

○

فقیراں تا بسجد صفت کشیدند
 گریبان شهنشاہاں دریدند
 چو آتش درون سینہ افسرد
 مسلماناں بدرگاہاں خنیدند!

مسلمانان بخویشاں درستیزند
 بجزشش دلی بر دل نه ریزند
 بنالست دار کسے خشتے بگیرد
 ازاں مسح بد که خود از وے گیرند!

جہیں را پیش غیر اللہ سودیم
 چو گہراں در حضور او سودیم
 نالہم از کسے، می نالہم از خویش
 کہ ما شایان شان تو نبودیم

بدست میکشای خالی ایام هست
 که ساقی را به بزم من فراغ هست
 نگه دارم درون سینه آه
 که اصل او زدود آں چرخ غم هست!

سبوتے خافقاهاں خالی از من
 کند مکتب روطے کرده راطے
 ز بزم شاعران افسرده رفتم
 نواها مردہ بیروں افتد از من!

مسلمانم غریب ہر دیارم
 کہ با ایں خالداں کالے ندارم
 بایں بے طاقتی در پیچ و تابم
 کہ من دیگر بغیر اللہ و چارم

بآں بالے کہ بخشیدی پریم
 بسوزِ نعمتِ ہائے خود پریم
 مسلمانے کہ مرگ ازوے بلرزو
 جہاں گم دیدم و اور اندیدم!

○
 شبے پیش خدا بکرستتم زار
 مسلمانان چہ راز دارند و خوانند
 ندا آمد ہمیں دانی کہ این قوم
 دے دے دارند و محبوبے ندارند!

○
 نگویم از فرو فالے کہ بگذشت
 چہ سود از شرح احوالے کہ بگذشت
 چراغے دشتتم در سینه خویش
 فسر و اندر دو صد سالے کہ بگذشت!

نگهبانِ حرمِ معمارِ دیر است
 یقینش مرده و چشمش لغیر است
 ز اندازِ نگاهِ او توان دید
 که نومید از همه اسبابِ خیر است

ز سوزِ این فتنه نَشینے
 بدہ اورا ضمیرِ تشنّے!
 دلش را روشن و پاینده گرداں
 ز امیسکہ کہ زاید از یقینے!

○
 گئے افتم گئے مستانہ خیرم
 چہ غول بے تیغ و شمشیر بے بریم
 نگاہ التفاتے بر سر بام
 کہ من با عصر خویش اندر ستیرم

○
 مرا تنہائی و آہ و فغاں بہ
 سوئے یثرب سفر بے کارواں بہ
 کجا مکتب، کجا محنت و شوق
 تو خود مگر مرا ایں بہ کہ آں بہ

پریدم در فضائے دلپذیرش
 پریم ترکشت از ابرمطیرش
 حرم تا در ضمیر من فرو رفت
 سرودم آنچه بود اندر ضمیرش!

بآں رازے کہ گفتم، بے نبرد
 ز شاخ نخل من حشر ما خوردند
 من اے میرا مم داد از تو خواهم
 مرا بیا راں غزلخوا نے شمر دند

نہ شعر ست اینکہ بروئے دل نہادوم
 گمہ از رشتہ معنی کشادوم
 بامیدے کہ اکسیرے زند عشق
 مس این مفلساں راتاب اوم

تو گفتی از حیات جاوداں گوی
 بگوشِ مُردہ پیغام جاں گوی
 ولے گویند این ناحق شناساں
 کہ تا ریخ وفات این آں گوی

رُحْم از دردِ پنهان ز عفرانی
 تراود خونِ ریشمِ ارغوانی
 سخن اندر گلوئے من گره بست
 تو احوال مرا ناگفت مانی!

زبانِ ماغریباں از نگاہِ هیبت
 حدیثِ درد منداں از شک و آسِ هیبت
 کشادِ مَحْشَم و بر بستیم لبِ خویش
 سخن اندر طریقِ ماگنا هیبت!

خودی و ادم ز خود نامحر می را
 کشادم در گل اوزم می را
 بدہ آں نالہ گری کہ از فے
 بسوزم جبر عیشم میں ہر غمے را!

درون ما بجز دود و نفس نیست
 بجز دست تو مارا دشمن نیست
 و گرافسانہ عیشم با کہ گویم
 کہ اندر سینہ ہا غیر از تو نفس نیست

○

غریبے درد مندے نے نوائے
 زسورِ نعتِ ستم خود در گدازے
 تومی دانی چہ می جوید چہ خواهد
 دلے از هر دو عالم بے نیازے!

○

نم و رنگ از دم بادے نجویم
 ز شیشِ افتاب تو برویم
 نگاہم از مہ و پرویں بلند است
 سخن را بر مزاج کس نگویم

دراں دریا کہ اور اساحلے نصیبت
 دیل عاشقاں غیر از دلے نصیبت
 تو فرمودی رہ طحش اگر فقیم
 وگرنہ جز تو مارا منزلے نصیبت!

مراں از در کہ مشتاق حضوریم
 از اں درے کہ داوی تا صبوریم
 بفرما ہر چہ می خواہی بجز سب
 کہ ما از دے و صد فرسنگ دوریم!

○
 بہ افترنگی بستار دل با ختم من
 ز تائب دیریاں بگدہ ختم من
 چنناں از خوشیتن بیگانہ بودم
 چو دیدم خویش را نشناختم من!

○
 مے از میخانہ مغرب چشیدم
 بجان من کہ دردِ غمیدم
 نشستم با نکویانِ فترنگی
 ازاں بے سوز تر لے ندیدم!

فقیہم از تو خواہم ہرچہ خواہم
 دل کو ہے خراسان از برگ کاہم
 مراد رس حکیمان در و سدا
 کہ من پروردہ منیض نگاہم!

نہ با ملا نہ با صوفی نشینم
 تو میدانی کہ من آنم نہ اینم
 نویس اللہ بر لوح دل من
 کہ ہم خود را ہم اورا فاش منیم

○
 دل ملا گرفتار غمے نیست
 نگاہے هست و پریش نمے نیست
 ازاں بگرختم از مکتب او
 کہ در ریک حجازش مرے نیست!

○
 سرنیز کلاش نشیدار است
 کہ اورا صد کتاب اندر کنار است
 حضور تو من از خجالت بگفتم
 ز خود پنهان و بر ما آشکار است

دل صاحب دلاں او برویا من؟
 پیام شوق او آورویا من؟
 من و ملازکشیں دین و ترییم
 بہتر بردہ و خوردیا من؟

غریب در بیان محفل خویش
 تو خود گویا کہ گوئم مشکل خویش
 ازاں ترسم کہ پنهانم شود فاش
 عنیم خود را نگوئم بادل خویش!

○
 دلِ خود را بدستِ کس ندادم
 گره از روتے کارِ خود کشادم
 بغیرِ اللہ کروم تکیہ یک بار
 دو صد بار از مقامِ خود فستادم

○
 ہماں سوزِ جنوں اندر سرِ من
 ہماں ہنگامہ ہا اندر برِ من
 ہمنور از جوشِ طوفانے کہ بگذشت
 نیا سودِ بہت موجِ گوہرِ من

ہنوز ایں خاک دارائے شرمِ ہست
 ہنوز ایں سینہ را آہِ سحرِ ہست
 تجلی ریزہ چشم کہ بینی
 بایں پیری مرا تابِ نظرِ ہست!

نگاہِ ہم ز انچہ منہم بے نیازِ ہست
 دل از سوزِ در و دم در گدازِ ہست
 من ایں عصرِ بے اخلاص و بے سوز
 بگو با من کہ آخر ایں چہ رازِ ہست؟

مراد در عصر بے سوز آتش بریدند
 بخاکم جان پر شورے دمی زند
 چونخ در گردن من زندگانی
 تو کوئی بر سر ارم کشیدند!

نیکیر دلاله و گل رنگ و بویم
 درون سینہ ام مرد آرزویم
 غم پنهان بحرف اندر نگنجد
 اگر گنج بد چه گویم با که گویم!

من اندر مشرق و مغرب غریبم
 که از یاران محرم بے نصیبم
 غم خود را بگویم بادلِ خویش
 چه معصومانه غریبت را فریبم!

طایم علم حاضر را شکستم
 رب و مدام دانه و دامنم
 خدا داند که مانند برآسیم
 به تار او چه بے پروا نشستم!

بچشم من نگہ آورده تسست
 فرغ لاله آورده تسست
 دو چارم کن به صبح من رآنی
 چشم را تاب مه آورده تسست !

چو خود را در کنار خود کشیدم
 به نور تو مقام خویش دیدم !
 دریں دیر از نوائے صبحگاهی
 جهان عشق و مستی آفریدم !

اشارات : من رآنی ، تبلیغ ہے حدیث مشہور من رآنی فقد رآ اللہ
 کی طرف یعنی جس نے مجھے دیکھا خدا کو دیکھا ۔

دیں عالم بہشتِ ختمِ مہست
 بشاخِ اوزا شکِ منِ مہست
 نصیبِ اوہنوزاں ہا وہو نصیب
 کہ او در انتظارِ آدمِ مہست

بدہ اورا جوانِ پاکبازے
 سرورِش از شرابِ خانہ سائے
 قوی بازوئے او مانندِ حمید
 دلِ او از دو گیتی بے نیازے

بیا ساقی بگرداں جامِ مے را
 ز مے سوزنده تو کن سوزِ نئے را

وگر آں دل بنده سینه من
 کہ پیچم بنجہ کاؤس و کے را!

جہاں از عشق و عشق از سینه تست
 سرورش از مے ویرینه تست

جز این جزئیے نمیدانم ز جبریل
 و یک جوهر از این سینه تست!

○
 مرا این سوز از فیضِ دمِ تست
 بتاکم موجِ مے از زمزمِ تست
 نخلِ ملکِ جم از درویشیِ من
 کہ دل در سینه من محرمِ تست!

○
 دریں بتخانہ دل با کس نہ بستم
 ولیکن از مہمتِ نامِ خود گسستم
 ز من امروز می خواهد سجودے
 خداوندے کہ دی اورا شکستم!

و مبدآں لاله از مشتِ غبارم
 کہ خوش می تراود از کتارم
 قیوش کن ز راهِ دل نوازی
 کہ من غیر از دلِ چیزِ ندارم!

حضورِ ملتِ بیضا تپیدم
 نوائے دلگدازے آتشیدم
 ادب گوید سخن را مختصر گوے
 تپیدم، آتشیدم، آرمیدم!

بصدقِ فطرتِ رندانہ من
 بسوزِ آہِ بیتابانہ من
 بدہ آں خاک را ابرِ بہائے
 کہ در آغوشِ گیرودانہ من!

دلے بر کفِ نہادِ دلبرِے نصیبت
 متاعِ دشتِ غارت گریِ نصیبت
 درونِ سینہ من منزلی گیر
 مسلمانے زمین تنہا ترے نصیبت!

چورومی در حرم و ادم ازاں من
 از و آموختم اسرارِ جاں من
 بہ دورِ فتنہ عصرِ کہن او
 بہ دورِ فتنہ عصرِ رواں من!

گستاخانے ز خاکِ من برانگیز
 نیم چشم بخونِ لاله آمیز
 اگر شایاں نیم تیغِ علی را
 نگاہے وہ چو شمشیرِ علی تیز!

مسلمان تا بسا حل آرمید مہت
 نجل از بحر و از خود نا امید مہت
 جز این مرد فقیرے در دست
 جراحات ٹائے پنہانش کہ دید مہت؟

کہ گفت اورا کہ آید بوجے یارے؟
 کہ داد اورا امید نو بہارے؟
 چو آن سوز کہن رفت از دم او
 کہ زد بنہرستان او شرارے؟

ز بحر خود بجوئے من گہر دہ
 متاع من بکوب و دشت در دہ
 دلم نکشود از اں طوفاں کہ دادی
 مرا شورے ز طوفاں دگر دہ!

بحلوت نے نوازی ٹائے من میں
 بخلوت خود گدازی ٹائے من میں
 گرفتہ نکتہ فسترا ز نیاگاں
 ز سلطان بے نیازی ٹائے من میں!

بهر حالے که بودم خوش سر و دم
 نقاب از روی معرین کشودم
 میرس از خط اب من که بادوست
 می بودم می دیگر نبودم

شریک در دوسوز لاله بودم
 ضمیر زندگی را وانمودم
 ندانم با که گفتم نکست شوق
 که شمس بودم و شمس بودم

○
 بنورِ تو برافروزم نگہ را
 کہ بینم اندرونِ محرمه را
 چو می گویم سلمانم، بلرزم
 کہ دانم مشکلاتِ لا اله را

○
 بگوئے تو کداز یک نوا بس
 مرا این ابتدا این انتها بس
 خرابِ جرأتِ آں زندیایم
 خدا را گفت ما را مصطفیٰ بس

۱۲

ز شوق آموختم آں ہاؤ ہوئے
 کہ از سنگے کشاید آنجہوئے
 ہمیں یک آرزو دارم کہ جاوید
 ز عشق تو بجیر و رنگ و بوئے

○
 یکے بنگر فرنگی کج کلاہاں
 تو گوئی آفتاباں سداہاں
 جو ان سادہ من گرم خون است
 نگہ دارش ازیں کمانگاہاں

بدہ دستے زپا افتادگاں را
 بہ عنایتِ اللہ دل نادادگاں را
 از اس آتش کہ جان من بہ افروخت
 نصیبے وہ مسلمان زادگاں را

۱۳

تو ہم آں مے بگیر از ساعز دوست
 کہ باشی تا ابد اندر بر دوست
 سچوئے نفیست اے عبد العزیز این
 برو ہم از مژہ خاک و دوست

○
 تو سلطانِ حجازی من فہم تیرم
 ولے در کشورِ معنی مہم
 جہانے کو ز تخمِ لالہ رست
 بیابن گریباغوشِ ضمیرم

○
 سراپا درِ درماں ناپذیرم
 نہ پنداری ز بون و زار و پیرم
 ہنوزم در کمانے میتوان اند
 ز کیشِ ملتے افتادہ تیرم

○
 بیابا ہم در آویزیم در قصیم
 ز گیتی دل برانگیزیم در قصیم
 یکے اندر حریم کو چہ دوست
 ز چشمیں اشکِ غولِ بریم در قصیم

○
 ترا اندر بیابا نے مقام است
 کہ نشانش چوں سحر آئینہ فام است
 بہر جائے کہ خواہی خمیہ گستر
 طناب از دیگران حنین حرام است

○
 مسلمانیم و آزاد از مگانیم
 بروں از حلقہ نہ آسمانیم
 بما آموختند آن سجده کز وے
 بهائے ہر خداوندے بدانیم

○
 ز افرنکی صنم بیگانہ تر شو
 کہ پیمائشش نمی ارز و بیک جو
 نگاہے ام کن از چشم فاروق
 قدم بیاباں نہ در عالم نوا

حضورِ ملت

مخو از من کلامِ عارفانه
 که من دارم سرشتِ عاشقانه
 سرشکِ لاله گوی را اندرین باغ
 بنفشانم چو شبنم دانه دانه!

حضورِ ملت

۱

بحق دل بندِ راہِ مصطفیٰ و

بمنزل کوششِ ناستدِ مہِ نو

دریں نیلی فضا ہر دم مندوں شو

مقاہمِ خویش اگر خواہی دریں پیر

بحق دل بندِ راہِ مصطفیٰ روا

چو موج از بحر خود بالیده ام من
 بخود مثل گهر چیده ام من
 ازاں نمرود با من سرگران است
 به تعبیر سرم کوشیده ام من

بیاساقی بگردان ستگیس را
 بنفشان برو گیتی استیس را
 حقیقت را به رند معشاش کنند
 که ملاکم شناسد در مزدیس را

○
 بیاساقی نقاب از رخ بر افکن
 چکید از چشم من خون دل من
 به آں لحنی که نغمه شرقی به غربی است
 نوائے از مقام لا تحف ن

○
 بروں از سینہ کشش بجوید خود را
 بخاکِ خویش زن اکیسیر خود را
 خودی را گیر و محکم گیر و خوش ز می
 مدد در دست کس تقدیر خود را

مسلمانان از خودی مرد تمام است
 بخاشش تا خودی میرد غلام است
 اگر خود را هست ساع خوشی دانی
 نگه را جز بخود بستن حرام است

مسلمانان که خود را افاشش دیند
 بهر دریا چو گوهر آرمیند
 اگر از خود رمیدند اندرین دیر
 بجان تو که مرگ خود خریدند

کشودم پر وہ را از روستے تقدیر
 مشونوبید راہ مصطفیٰ گیر
 اگر باورنداری آنچه مستم
 زدیں بگریز و مرگ کافرے میر!

بہ نثر کاں بستہ در مارا کشادند
 بنائے مصریاں محکم نہادند
 تو ہم رستے بدامان خم دی زن
 کہ بے او ملک دیں کس اندادند!

○
 ہر آن قوے کہ می ریزد بہارش
 نسا زد جز بہ بوہائے رسیدہ
 زخاکش لالہ می روید و بسیکن
 قباے دارد از رنگ پریدہ

○
 خدا آن ملتے را سرری داد
 کہ تقدیرش بدستِ نیشِ بہشت
 بہ آن ملت سر و کالے ندارد
 کہ دہقانِش برائے دیگران کشت

ز رازی حکمت قرآن بیاموز
 چراغی از چرخ اوج اوبرافروز
 و لے این نکتہ را از من فراگیر
 کہ نتوان ز لیتن بے مستی و سوز

۲

خودی

کسے کو بر خودی ز دلایا را
 ز خاکِ مردہ رویا ندنگہ را
 مدہ از دست و امانِ چنین مرد
 کہ دیدم در کمندش مہر و مدہ را

○
 تو اے نادانِ دلِ آگاہِ دریاب
 بخود مثلِ نیلِ گاہِ راہِ دریاب
 چسماںِ مومن کند پوشیدہ را فاش
 ز لا مَوْجُودِ إِلَّا اللہِ دریاب

○
 دلِ تو داغِ پنہا نے ندارد
 تب و تابِ مسلمانِ ندارد
 خیابانِ خودی را دودِ آب
 ازاں دریا کہ طوفانِ ندارد

انا الحق
 انا الحق جبروت سام کبریا نیست
 سزائے او عییا نیست یا نیست؟
 اگر فرے بگوید سزائے شس به
 اگر قوسے بگوید نار و نیست!

○
 به آں ملت انا الحق سازگار است
 که از خوشش غم هر شاخسار است
 نهان اندر جلال و جمالے
 که اورا نه سپهر آئینه است!

○
 میان امتنان و الامت مہم است
 کہ آن امت و گیتی را امام مہم است
 نیاز ساید ز کار آفرینش
 کہ خواب و خشکی برے عمر مہم است!

○
 وجودش شعلہ از سوزِ درون است
 چو خس اورا جہان چند و چون است
 کند شرح انا الحق ہمست او
 پئے ہر کن کہ می گوید بگوین است

۵ اشارات: خواب - تبلیغ بایہ قرآنی: لَا تَأْخُذْكَ عَنْهُ ذُنُوبٌ وَلَا نُؤْمٌ ط

و خشکی۔ = = : وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ۵

○
 پر دروسعتِ گردوں یگانہ
 نگاہِ او بہ شرحِ آشیانہ
 مہ و انجم گرفتارِ کمندش
 بدستِ اوست نفستِ دیرزمانہ

○
 بباغاں عندِ لبِ خوش صغیرے
 براغاں حمّہ بانے زودگیرے
 امیرِ اوسلطانِ فقیرے
 فقیرِ او بہ درویشی امیرے

بجام نو کهن می از سبوریز
 فروغ خویش را بر کاخ و کوریز
 اگر خواهی ثمرازش شاخ منصوب
 به دل لاغالب الا الله فروریز

۴
 صوفی و ملا

گرفتم حضرت ملا ترش دوست
 نگاهش مغز انشاسد از پوست
 اگر با این سلمانی که دارم
 مرا از کعبه می راند حق دوست

○
فرنگی صید بست از کعبه و دیر

صدا از خانقاهان رفت و لا غیر

حکایت پیش ملا باز گفتم

دعا فرمود یارب عاقبت خیر

○
به بند صوفی و ملا اسیری

حیات از حکمت قرآن نگیری

بایالتش ترا کارے جز این نیست

که از یسین و آساں بمیری

○
 ز قراں پیش خود آئینہ آویز
 و گر گول گشتہ از خویش بگریز
 ترازوئے بنہ کردار خود را
 قیامت ہائے پیش را برانگیر

○
 ز من بر صوفی و ملا سلا مے
 کہ چنینام خدا گفتند مارا
 ولے تاویل نشان حیرت انداخت
 خدا و جبریل و مصطفیٰ را!

○
 ز دوزخ واعظ کافر کے گفت
 حدیثے خوشتر از دے کافر کے گفت
 "ندانند آں غلام احوال خود را
 کہ دوزخ را مقام دیگرے گفت!"

○
 مریدے خود شناسے پختہ کالے
 بہ پیڑے گفت حرفِ نیش دارے
 برگِ ناتمامے جاں سپرن
 گرفتن روزی از خاکِ مزالے!

پسر را گفت چہ خرقہ بازے
 ترا این نکته باید در جہاں کرد
 بہ نمرودان این در آتش ناباش
 ز سیف شہاں بر آہمی تو را کرد

۵
 رومی

بکام خود و گراں کہنہ منے ریز
 کہ با جاشش نیز زو ملکیت ویز
 ز اشعار جلال الدین رومی
 بہ دیوارِ حرمِ دل سیاویز

بگیر از ساعش آں لاله رنگی
 که تاثیرش دهد لعلی به سنگی
 غزالے را دل شیرے بخشد
 بشوید داغ از لپشت پستکی

نصیبے پر دم از تاب و تاب او
 ششم مانند روز از کوب او
 غزالے در بیابان حسرم ہیں
 کہ ریزد خندہ شیر از لب او

سراپا درد و سوزِ آشنائی
 وصالِ اوزباں و این جدائی
 جمالِ عشق کیسے دراز نہئے او
 نصیبے از جلالِ کبریائی

گرہ از کارِ این ناکارہ واکرد
 غبارِ رگِ بند را کیمپا کرد
 نئے آں نے نوانے پاکبانے
 مرا با عشق و مستی آشنا کرد

بروئے من در دل باز کردند
 ز خاک من جہا نے ساز کردند
 ز نیفز او گرفتہ اعتبارے
 کہ با من ماہ و انجم ساز کردند

خیالش بامہ و انجم نشیند
 نگاہش آں سوتے پرویں بہ بیند
 دل بیتاب خود را پیش او نہ
 دم اور عشتہ از سیما بچیند

ز رومی گیر اسرارِ فقیری
 که آن فقر است محسوس و امیری
 حذر زان فقر و درویشی که ازو
 رسیدی به امتِ سر برتری

خودی تا گشت مجروحِ ندائی
 به فقر آموخت آدابِ کدائی
 ز چشمِ مستِ رومی وامِ کردم
 سرورِ امتِ کبرائی

مے روشن ز تاکِ من فرورخت
 خوشامرے کہ در دامنم آوخت
 نصیب از آتش دارم کہ اول
 سنائی از دل رومی بگفت

۶

پیام فاروقؓ
 تو اے بادِ بیاباں از عرب خیز
 ز سیلِ مصریایں موجِ برانگیز
 بگو فاروقؓ را پیغامِ فاروقؓ
 کہ خود در فقر و سلطانی بیامیز

خلافت، فقر با تاج و سر پرست
 نے ہے دولت کہ پایاں ناپذیر است
 جواں بختا! مدہ از دست این فقر
 کہ بے او پادشاہی زود میر است!

جواں مرے کہ خود را فاش بیند
 جہان کہنہ را باز آفریند
 ہزاراں انجمن اندر طوفان
 کہ او با خوشی تن خلوت گزیند

بہ روئے عقل و دل بکھشائے ہر در
 بگیر از پیر مہرینا نہ ساغر
 دُراں کوش از نیازِ سینہ پرور
 کہ دامن پاک داری آستینِ تر

خنک آں ملتے بر خود رسیدہ
 ز دردِ جستجو نا آرمیدہ
 درخشِ اوتہ این نملگیوں چرخ
 چو تنغے از میاں بڑیں کشیدہ

اشارات : دران کوش الخ، حضرت امیر خسرو کا شعر ہے۔

○
 چه خوش زد ترک ملا ح سرت
 رخ ادا حمرے چشمیش کبودے
 بدریا گر گره فستد به کارم
 بحر طونفاں نمیخواهم کشودے

○
 جہانگیری بخاکِ ماسرشتند
 امامت در حسین مانوشند
 درون خویش بنگران جہاں را
 کہ تخلص در دل فاروق کشند

کسے کو داند اسرارِ یقین را
 یکے ہیں می کند چشم و بین را
 بیامیزند چوں نور و وقتِ ندیل
 میندیشس افتراقِ ملک و دیں را

مسلمانے کہ خود را امتحان کرد
 غبارِ راہِ خود را آسمان کرد
 شرارِ شوق اگر داری نغمہ سدا
 کہ باوے آفتابی میتوان کرد

شعرائے عرب

بگوا از من نواخوان عرب را

بہائے کم نہا دم لعل لب را

ازاں نورے کہ از قرآن گرفتہ

سحر کردم صدوی سالہ شب را

بجانہا آفریدم ہائے وہورا

کفِ خاک کے شمر دم کاخ و کورا

شود لہ و لہے حرلیف بحر پر شور

ز آشتوبے کہ داوم آبجورا!

تو ہم بگزار آں صورت نگاری
 مجو غیر از ضمیر خوش یاری
 بسایغ ما بر آوردی پروبال
 مسلمان را بدہ سوزے کہ داری!

بخاکِ ما ولے، در دل غمے بہست
 ہنوز ایں کہنہ شاخے رائے بہست
 بدافسون ہنر آں چشمہ بکشتاے
 درون ہر مسلمان ز فرے بہست!

مسلماناں بندہ مولا صفات بہت
 دل او سرے کے از سرِ ذات بہت
 جمالش جز بہ نورِ حق نہ بینی
 کہ صہش در ضمیر کائنات بہت

بدہ با خاکِ او آں سوز و تابی
 کہ زاید از شبِ آفتابی
 نوا آں زن کہ از میضِ تو اورا
 دگر بخشند و قی القلابی

مسلمانانِ عظیم در خریدن
 چو سیلاب از تپِ یارِ اس تپیدن
 حضورِ ملت از خود در گذشتن
 و گر بانگِ اَنَا الْمَلَّتْ کشیدن

کسے کو فاش وید اسرارِ جاں را
 نہ بیند جز بحشیم خود جہاں را
 نوائے آفریں و سینه خویش
 بہارے ملتواں کردن خزاں را

○
 نگہداراں چہ در آب و گل تست
 سرور و سوز وستی حال تست
 تھی دیدم سببوائے این آں را
 مے باقی بہ مینائے دل تست

○
 شب ایں کوہ و دشت سینه تابی
 نہ در شے مرغ کے نے موج آب
 نگر و روشن از قندیل بہاں
 تو میدانی کہ باید آفتاب

نکو میخوای خطِ سیمائے خود را
 بدست آورگِ فردائے خود را
 چو من یادِ سببِ بانِ حرم نہ
 کہ بینی اندر و پهنائے خود را

۸

اے فرزندِ صحرا
 سحر گاہاں کہ روشن شد دروشت
 صدا زد مرغِ غزل شاخِ نخل
 فروہل خمیمہ اے فرزندِ صحرا
 کہ نتوانی لیستِ بے وقِ رحیل

○
 عرب راجع و سیل کاڑاں کرد
 کہ او بافتن خود را امتحان کرد
 اگر فقر تھی دستاں غیور ^{سیت}
 جہانے راتہ و بالا تو اں کرد

○
 دراں شب ہا خرویش صبح فردا ^{سیت}
 کہ روشن از تجلی ہائے سینا ^{سیت}
 تن و جان محکم از باد و درود ^{سیت}
 طلوع امتاں از کوہ و صحرا ^{سیت}

توجہ دانی کہ دیریں گھر سوار سے باشد
 و گرا این تسلیم و رستنا گیر
 طریق صدق و اخلاص و وفا گیر
 گو شرم چنین است چنان نصیبت
 جنون زیر کے از من مندر گیر

چمن ہا ز اں جنوں ویرانہ گردود
 کہ از ہر سنگامہ ہا بیگانہ گردود
 ازاں ہوئے کہ فگندم دیریں شہر
 جنوں ماند و لے فرزانہ گردود

○
 نخستیں لالہ صبح بہارم
 پیالے سوزم از دامن غم کہ دارم
 بحیثم کم مبین تنہا نیم را
 کہ من صد کارواں گل در کنارم

○
 پریشانم چو گردہ گزارے
 کہ بردوش ہوا گیر و قرارے
 خوشنختے و خرم روزگارے
 کہ بیروں آید از من شہسوارے

○
 خوش آں قلم پریشاں روزگارے
 کہ زاید از ضمیرش بختہ کارے
 نمودش سترے از اسرار غیب است
 زہر گرفتے بروں ناید سوائے !

○
 بہ بحر خویش ہیں موج تپیدم
 تپیدم تا بطوفانے رسیدم
 دگرے نگے ازین خوشتر ندیدم
 بخون خویش تصویرش کشیدم !

○
 نگاہش پر کند خالی سبوتا
 دو اندامے بتاک آرزوہ
 ز طوفانے کہ بخشد را انگانی
 حریت بحر گردو آبجوہ!

○
 چو برگیں ز نام کارواں را
 دہد ذوقِ تجلی ہر نہاں را
 کند افلاکیاں را انجمنِ فاش
 تہ پامی کشد نہ آسماں را

○
 مبارکباد کن آں پاک جاں را
 کہ زاید آں مہرِ کارِ وَاں را
 ز اغوشِ حنینِ فرخنده مادر
 نجات می دهم جو حیناں را!

○
 دل اندر سینہ گوید دلبرے مہبت
 متاعے آفریں غارتگرے مہبت
 بگو شمع آمد از گردوں دمِ مرگ
 و تشکوہِ جویں فروریزد بے مہبت

خلافت و ملکیت

عرب خود را به نور مصطفیٰ سوخت

چراغ مرده مشرق برافروخت

ولیکن آن خلافت راه گم کرد

که اول مومنان ایشاهی موخت!

خلافت بر مقام ما گواهی است

حرام است آنچه بر ما پادشاهی است

ملوکیت همه مکر است و نیزنگ

خلافت حفظ ناموس الهی است!

○
 درخت در با ملکیت کلمه
 فقیر بے کلام بے کلمه
 گم باشد که بازی مانے تقدیر
 بجای در کار صرصر از نسیم!

○
 هنوز اندر جہاں دم غلام است
 نظامش خام و کارش ناتمام است
 غلام فستراں گیتی است
 که در دیش ملکیت عرام است

محبت از نگامش پایدار است
 سلوکش عشق و مستی را عیار است
 متقاضش عبده اند و بسیکن
 جهان شوق را پروردگار است

ترک عثمانی
 بملک خویش عثمانی میراست
 دلش آگاه و چشم و بصیر است
 نه پنداری که رست از بند افرونگ
 هنوز اندر طلسم او اسیر است

○
 خنک مرداں کہ سحرِ او شکستند
 بہ پیمانِ فرنگی دل نہ بستند
 مشو نومید و با خود آشناباش
 کہ مرداں پیش ازین بودند و ہستند

○
 بہ ترکاں آرزوئے تازہ دادند
 بنائے کارِ نشاں دیگر نہادند
 ولیکن کو مسلمانے کہ ببیند
 نقاب از روئے تقدیرے کشادند

دخترانِ املت

بہل اے دخترِ کِ این لبری ہا
مسلماناں رانہ زیبہ کافری ہا
منہ دل بجمبال غازہ پرورد
بیاموز از نگہ غارت گری ہا

نگاہِ تست شمشیرِ خدا داد
برخمش جان مارا حقِ مباداد
دلِ کامل عیارِ آں پاک جاں برد
کہ تیغِ خویش را آب از حیا داد

ضمیرِ عصرِ حاضر بے نقاب است
 کشادش در نمود رنگ و سب است
 جهانستابی ز نور حق بیاموز
 کہ او با صد بلی در حجاب است

جہاں را محکمٰی از اتمات است
 نہادِ شاں امین ممکنات است
 اگر این نکستہ را قوے نداند
 نظامِ کار و بارش بے ثبات است

مراد او ایں خرد پرور جنوں نے
 نگاہِ مادرِ پاک اندرون نے
 ز مکتبِ حشیم و دل نتواں گرفتن
 کہ مکتبِ نیست جز بحرِ فسونے!

خٹک آں ملتے کز وارداتش
 قیامت ہا بہ بیند کائناتش
 چہ پیش آید چہ پیش افتاد اورا
 توں دیدارِ حبیبِ اُمہاتش

اگر بندے زور ویشے پذیری
ہزار اہمیت بمیرد تو نہ میری
بتولے باش و پنہاں شوازیں عصر
کہ در آغوش شبیر^{رض}ے بگیری

ز شام مابروں آسحر را
بہت آں باز خواں اہل نظر را
تو میرانی کہ سوزِ قرأت تو
دگرگوں کردت میر^{رض} را

عصر حاضر

چه عصر است ای که دیں فریادی است

هزاران بند در آزادی است

ز روی آدمیت ننگ و نم بود

غلط نقشه که از بهرادی است

نگاهش نقش بند کافری ها

کمال صنعت او آفری ها

حذر از حلقه بازار گاش

قمار است ای همه سوداگری ها!

جوانان را بد آموز است این عصر
 شب ابلیس را روز است این عصر
 بدامانش مثال شعله یخچیم
 که بے رست و بے سوز است این عصر!

مسلمان فقر و سلطانی بهم کرد
 ضمیرش باقی و فانی بهم کرد
 و یکن لاما از عصر حاضر
 که سلطانی به شیطانی بهم کرد

چه گویم قص تو چون است چون نیست
 حشیش است این نشاط اندر نیست
 بخت بید فرنگی پائے کوبی
 بهر گهائے تو آن طغیان خم نیست

۱۴

برمهن

در صدفتنه را بر خود کشادی
 دو گلے رفتی و از یافتادی
 برمهن از بتاں طاق خود آراست
 تو قرآن را سطر قائم نهادی

○
 بر همین را نگویم هیچ کاره
 کند سنگ گراں را پاره پاره
 نیاید حربه زور دست بازو
 خدائے راتر شیدن زخاره!

○
 نگه دار و بر همین کار خود را
 نمیگوید به کس اسرار خود را
 بمن گوید که از تسبیح بگذر
 بدوشش خود برد ز تار خود را!

برہمن گفت بر خیر از در غیر
 زیارانِ وطن ناید به خیر
 بیک مسجد و ملائی نہ گنجد
 ز افسون بہتساں گنجد بیکیر

تعلیم ۱۵

تب و تابے کہ باشد جاودانہ
 سمندِ زندگی را تا زیانہ
 بہ فرزنداں بیاموز این تب و تاب
 کتاب و مکتب افسون و فسانہ

○
 ز علم چارہ سازه بے گدازے
 بسے خوشترنگا و پاک بازے
 نکوتر از نگا و پاک بازے
 ولے از هر و عالم بے نیازے

○
 به آں مومن خدا کارے ندارد
 که در تن جان بیدارے ندارد
 از اں از مکتب بیا راں گریزم
 جوائے خود نگهدارے ندارد

○
 زمین گیر اس کہ مریے کو رچھنے
 زمینیاے غلط سے دینے نکوتر
 زمین گیر اس کہ نادانے نکو کیش
 زو دشمن دے دینے نکوتر!

○
 ازاں منکر فلک پیمایہ حاصل
 کہ گرد ثابت و سیارہ گرد
 مثال پارہ امیرے کہ از باد
 بہ پہنائے فضا آوارہ گرد

ادب پیرایه نادان دانا است
 خوش آن کو از ادب خجسته را بیار است
 ندارم آن مسلمان زاده را دوست
 که در دانش فرود و در ادب کاست

ترا نومیدی از طفلان دانیست
 چه پروا اگر دماغ شان سانیست
 بجوای شیخ مکتب گردانی
 که دل در سینه نشان مسیت

○
 به پور خوشش وین دانشش آموز
 که تا بد چو منم و انجم یکنش
 بدست او اگر دادی مهر را
 بدیضا است اندر استغینش!

○
 نوا از سینۀ مرغ چمن برد
 ز خون لاله آں سوز کهن برد
 بایں مکتب بایں دانش چه نازی
 که ناں در کف نداد و جاں ز تن برد

خدا یا وقتِ آس درویش خوش باد
 کہ دلهما از دوش چوں غنچه بکشد
 بہ طفلِ مکتبِ ما این دعا گفت
 پئے نانے بہ بندِ کس منقبتاوا

کسے کو لا الہ را در گمراہست
 ز بندِ مکتب و ملا بروں حبست
 باں دین و بہ آں دانش میراز
 کہ از مامی برو چشم و دل دست

○
 چومی بینی کہ رہن کار ادا کشت
 چه پر سی کاروانے راجاں کشت
 مباشرت میں ازاں علمے کہ خوانی
 کہ ازوے روح قومے میتواں کشت

○
 جوانے خوش گلے زکیم کلا ہے
 نگاہ او چو شیراں بے پنا ہے
 بہ مکتب علم مشقی را بیا موخت
 میسر ناید شش برگ کیا ہے!

شتر را بچہ او گفت در دشت
 نمی بینم خدائے چار سورا
 پدر گفت اے سپر حویں پایہ لغز
 شتر ہم خوشی را بیند ہم اورا

۱۶ تلاش رزق

پیدین از سر بامے بامے
 نہ بخشد حجرہ بازار امتقارے
 زنجیرے کہ جہر دشت پرے نیست
 ہماں بہتر کہ میری در کناں

۱۵ اشارات : شتر الخ، تلمیح ہے عربی ضرب لفظ کی طرف الجمل کا لفظ الحق
 الا عند اللزٹ الخ، اور نہ خدا کو نہیں پہچانتا جب تک اس کا پاؤں نہ پھسلے۔
 ۱۶ کناں، بازار کا گھونٹلا۔

نگر خود را بحشیم [○] سرمانه
 نگاه ماست مارا تا زیانه
 تلاش رزق ازاں دند مارا
 که باشد پرکشودن را بهمانه

۱۵
 ننگ با بچه خوش
 ننگ بچه خود را چه خوش گفت
 به دین ماحرم آمد کرانه
 به موج آوین و از ساحل به پیرهن
 همه دریاست مارا آشیانه

تو در دریائے او در برتسست
 به طوفان در فسادن جوهرت
 چو یک دم از تلاطم با بس اسود
 بهمیں دریائے تو غارتگر تسست!

۱۸

خانمہ
 نہ از ساقی نہ از پیانہ گفتم
 حدیث عشق بلبابا کا نہ گفتم
 شنیدم آنچه از پاکان امت
 ترا با شوخی رندانہ گفتم

○
 بخود باز آ و دامان دے لے گیر
 درون سینہ خود منخر لے گیر
 بدہ ایس کشت را خوننا بہ خویش
 فشاندم دانه من تو حاصلے گیر!

○
 حرم جز بده قلب و نظر نیست
 طواف و طواف باہم و در نیست
 میان ما و بیت اللہ در نیست
 کہ جبریل امیں را ہم خبر نیست!

حضورِ عالم انسانی

آدمیت هستم آدم آدمی
 با خبر شو از ممت تمام آدمی

جاوید نامه

حضورِ عالم انسانی

تہیہ

۱

بیاساقتی بیار آں کہنہ مے را

جوانِ فرو دیں کن پیر مے را

نوائے وہ کہ از فیضِ مہ خویش

چو شمس بر فروزم چو بر نے را

○
 یکے از حجرہ خلوت برس آئے
 بیادِ صبح گاہی سینہ بکشانے
 خروشِ این محنت نام رنگِ بُورا
 بہت در نالہ مرغِ بہیز آئے

۲
 زمانہ فتنہ با آورد و بگذشت
 خساں را در غل پڑد و بگذشت
 و در صبحِ بیدار را چنگیزی او
 چو گورِ شیرہ بخشتاں کرد و بگذشت

بُسا کس اندہٗ فردا کشیدند
 کہ دی مردند و فردا را ندیدند!
 خنک مرداں کہ درد امان امروز
 ہزاراں تازہ تر ہنگامہ پید!

۳

چو بل نالہ زار سے نداری
 کہ در تن جان بیدار سے نداری
 دریں گلشن کہ گلچینی حلال است
 تو نے خمے از سر خار سے نداری!

۵ اشارات : اندہ ، مخفف ہے اندوہ کا ۔
 بسا کس ... الخ ، یہ شعر امیر خسرو کا ہے ۔

بیابرخوشش محسوس بیاور
 بناخن سینه کاویدن بیاور
 اگر خواهی خدا را فاش بینی
 خودی را فاش تو دیدن بیاور

گله از سختی ایام بگذار
 که سختی ناکشیده کم عیار است
 نمی دانی که آب جویباران
 اگر بر سنگ غلط خوشگوار است

○
 کہو تر بجہ خود را چہ خوش گفت
 کہ نتوان زسیت باخوئے حریری
 اگر یا هُو زنی از مستی شوق
 کلمہ را از سر شاہیں بگیری

○
 فتادی از مہم کبریائی
 حضورِ دوں نہاد اں چہر سائی
 تو شاہینی و لیکن خوشیتن را
 نگیری تا بہ دام خود نیائی!

○
 خوشال روزی که خود را بازگیری
 بهیچ فقر است کو بخشد امیری
 حیات جاوداں اندر یقین است
 ره تخمین و ظن گسیردی، بمیری!

○
 تو هم مثل من از خود در محرابی
 خنک روزی که خود را باز یابی
 مرا کافر کند اندیشه رزق
 ترا کافر کند علم کتبی

○
 چه خوش گفت اشترے باکره خوش
 خنک آں کس که اندکار خود را
 بگیر از ما کهن سر نور را
 به پشت خویش بدون بار خود را

۴
 مرایا دست از دانه افرونگ
 بساز ازے که از بود و عدم گفت
 و لیکن باتو گویم این دو حرفی
 که با من پیر مردے از عجم گفت

الائے کشتہ نامحرم چند
 خریدی از پئے یک دل غم چند
 زتاویلاست ملایاں نکوتر
 نشستن با خود آگاہی دے چند

وجود است ایں کہ بینی یا نمود است
 حکیم ما چه مشکها کشود است
 کتابے برفن غواص بنوشت
 ویکن درد دل دریا نمود است

○
 بد ضرب تیشہ بشکن بستنیوں را
 کہ فرصت اندک و گردوں دو رنگ است
 حکیمان را دریں اندیشہ بگذار
 شر را از تیشہ خیر و یار سنگ است

○
 منہ از کف چرخ آرزو را
 بدست آورم تمام ہا و ہورا
 مشو در چار سوئے این جہاں کم
 بخود باز آو بشکن چار سورا

○
 دل دریا سکوں بیگانہ از تست
 بہ بیش گوہر یک دانہ از تست
 تو اے موج اضطراب خود نگہدا
 کہ دریا را مستلح خانہ از تست

○
 دو گیتی را بہ خود باید کشیدن
 نہ باید از حضور خود رمیدن
 بہ نور دوشش ہیں امروز خود را
 ز دوشش امروز را نتوان بودن

بمالے لاله خود را و نمودی
 نقاب از چہرہ زیب کشودی
 ترا چوں بر دمیدی لاله گفتند
 بشاخ اندر چیان بودی؟ چہ بودی؟

۶

نگرید مرد از رنج و غم و درد
 ز دوراں کم نشیند بر دلش گرد
 قیاس اورا مکن از گریہ خویش
 کہ ہست از سوز و مستی گریہ مرزا

نہ پنداری کہ مردِ متحساں مرد
 نیمرد گو چہ زیر آسمان مرد
 تراشایانِ حنیں مرگ است ورنہ
 زہر مرگے کہ خواہی مئی اں مرد!

اگر خاکِ توازجاں محرمِ نفیست
 بشاخِ تو ہم از نیساں نمِ نفیست
 ز عشمِ آزاد شو، دم رانکہ دار
 کہ اندر سینہ پر دم غمِ نفیست!

پریشاں ہر دم ما از غم چند
 شریک ہر غم نامحرم چند
 ولیکن طرح فردائے تو راں ریخت
 اگر دانی بہائے ایں دم چند!

جو انمردے کہ دل باخوشی تن بست
 رود در بحر و دریا ایمن از شست
 نگہ را جلوہ مستی با حلال است
 ولے باید نگہ داری ل دست!

ازاں غم ہا دلِ مادر و مندیست
 کہ اصلِ اوازیں خاکِ نرندیست
 من و تو ز اں غم شیریں ندیم
 کہ اصلِ اوزاں فکرِ بلندست

مگو با من خدائے ما چنین کرد
 کہ شستن میتوان از دامنش کرد
 تہ و بالا کن این عالم کہ دروے
 قمارے می برد نامرد از مرد!

بروں کن کینہ را از سینه خویش
 کہ دو دِ خانہ از روزن بروں بہ
 ز کشتِ دل مدہ کس را خراجے
 مشوایے وہ خدا غارت کردہ

سحر ہا در گریبانِ شبِ اوست
 دو گیتی را فروغ از کوکبِ اوست
 نشانِ مردِ حق و بیکرِ چہ گویم
 چو مرگ آید تقسیم بر لبِ اوست

ببادِ صبحدم شبِ نیم بنالیک
 که دارم از تو امیدِ رنگا
 دلم افسرہ شد از صحبتِ گل
 چمنِ ساں بگذر کہ ریزم بر گیاه

۸

دل

دل آں بحرِ هست کو ساحلِ نوزد
 ننگ از سببِ حوشِ بلزد
 ازاں سیلے کہ صدماموں بگرد
 فلک بایک جوابِ او نیرزد

دلِ ما آتش و تن موجِ دودش
 تپید و بمبدم سازِ وجودش
 بذکرِ نیم شب جمعیت او
 چو سیالے کہ بند و چوبِ عودش

زمانہ کارِ اورامی بردِ پیش
 کہ مردِ خود نگہدارِ هست و نیست
 ہمیں فقرِ هست و سلطانی کہ دل را
 نگہ داری چو دریا گوہرِ خویش

نه نیرفته خودی را از نمود
 نه بند از دست پائے خود کشود
 خرد زنجیر بودے آدمی را
 اگر در سینہ او دل نبودے

تومی گوئی کہ دل از خاک و خون است
 گرفتار طالع کاف و نون است
 دل ما گرچه اندر سینہ است
 ولیکن از جہان ما برون است

○
 جہان مہر و مہ ناری اوست
 کشادہ ہر گز ز زاری اوست
 پیامے وہ زمین ہندوستان را
 غلام آزاد از بنداری اوست

○
 من تو کشت بزدان چال سبیل
 عروس زندگی را حاصل سبیل
 غبارِ راہ شد دانائے اسرار
 نہ پنداری کہ عقل سبیلین دل سبیل

گہے جوئے سدا حسنِ غریبے
خطیبے ہنسِ برابرِ اوازِ صلیبے!
گہے سلطانِ باہل و سپکا
ولے از دولتِ خود بے نصیبے!

جہانِ دل جہانِ لنگ و بونہیت
درویشیت و بلند و کاخ و کونہیت
زمین و آسمان و چار سو بونہیت
دریں عالمِ بحسبِ اللہ ہو بونہیت!

○
 نگہ دید و حسد و پیمانہ آورد
 کہ ہمہ پیا بد جهان چار سورا
 مے آشامی کہ دل کردندناش
 بخویش اندر کشیدیں نگہ بورا

○
 محبت طہسیت بہ تاثیر نگاہ طہسیت
 چہ شیریں زخمی از تیر نگاہ طہسیت
 بصید دل وی بہ ترشش بنداز
 کہ این نخ پیر نخیر نگاہ طہسیت

خودی

خودی روشن ز نور کبریائی هست

رسائی های آواز نارسانی هست

جدائی از مقامات و صاحبش

وصاحبش از مقامات جدائی هست

چو قلم در گذشت از گفتگوها

ز خاک او بر ویدار زو ها

خودی از آرزو شمشیر گردود

دم او رنگ ها بر دوز بو ها!

خودی را از وجود حق وجودی
 خودی را از نمود حق نمودی
 نمیدانم که این تابست ز گوهر
 کجا بودی اگر دریا نبودی!

دلے چوں صحبت گل می پذیرد
 همسانم لذتِ خوشش گیرد
 شود بیدار چوں من آفریند
 چو من محکم تن گردد بمیرد

○
 وصال ما وصال اندر فراق است
 کشتو دایم گره غیر از نظر نیست
 گهر گشت آغوش دریا است
 ولیکن آب بحر آب گهر نیست!

○
 گفت خاک که دارم از در اوست
 گل و ریاحنم از ابر تر اوست
 نه من را می شناسم من نه او را
 و لے دانم که من اندر بر اوست

جبر و اختیار
 یقین انعم کہ روزے حضرت تا و
 ترازوئے نهدایں کاخ و کورا
 ازاں ترسم کہ فردائے قیامت
 نہ مارا سازگار آید نہ اورا

بہ روم گفت با من راہب پیر
 کہ دارم تخت را ز من فراگیر
 کند ہر قوم پیدامرگ خود را
 ترا گفت دید روم را گشت تدبیرا

موت

شنیدم مرگ بایزدان چنین گفت
 چه بے نعم چشم آن کز گل بزیاید
 جو جان او بگیرم شرمسارم
 و لے او را ز مردن عار ناید

○

تبا تشوہ کہ میرشش جہات است
 بدست او ز نام کائنات است
 نگردد شرمسار از خواری مرگ
 کہ نامحرم ز ناموس حیات است

بجوایس را
 بجوایس را از من بیایم
 تپیدن تا کج باد در زیر دایم
 مرا این خاکدانی خوش نماید
 که بجهش نیست جز تمهید نشایم

جہاں تا از عدم پیر کشیدند
 ضمیرش هر و بے تنگامه زدند
 بغیر از جان ما سوزے کجا بود
 ترا از آتش ما آفریدند

جدائی شوق را روشن بصر کرد
 جدائی شوق را چونستند ترک کرد
 نبی دایم که احوال تو چنین است
 مرا این آب و گل از من خبر کرد

ترا از آستان خود برانند
 رحیم و کافر و طاعت و غم انند
 من از صبح ازل در پیج و تابم
 ازاں خارے که اندر دل نشانند

تومی دانی صواب و ناصوابم
 نروید دانه از کشتِ حرامم
 نکروی سجده و از درو مندی
 بخود گیری گناه بجیبامم!

بیایا نرد را شاهانه بازیم
 جهان چار سورا در گذاریم
 با فسون هنر از برگ کاوشش
 بهشته ایس سوتے گروں سبازیم

ابلیس خاکی و ابلیس ناری
 فسادِ عصرِ حاضر آشکار است
 سپهر از زشتی او شمر سار است
 اگر پیدا کنی ذوقِ نگاہی
 دو صد شیطان ترا خد متگذار است!

بہر کور ہر تاجِ چشمِ گوش اند
 کہ در تاراجِ دل ہا سختِ گوش اند
 گراں قیمتِ گناہی با پیشینے
 کہ ایں سودا گراں رزاں فروش اند!

○
 چہ شیطا نے خراش و اڑگونی
 کند چشم ترا کور از فسونے
 من اور امردہ شیطا نے شمارم
 کہ گیرد چوں تو بخیر بونے!

○
 چہ نہ ہر ابے کہ در پیمانہ است
 کشد جاں را و تن بیکانہ است
 تو بینی حلقہ دامے کہ پیدا است
 نہ آن دامے کہ اندر دانہ است!

بشترنا از محبت من خود فنا و مهت
 بقدر محکم کی اور اکشاد است
 گنه محم می شود بے لذت و سرور
 اگر ابله بیس تو خاک کی نهاد است

مشو نخب پیر ابله بیان این عصر
 خصال را غمزه نشان سازگار است
 اصیلاں را ہماں ابله بیس خوش نشتر
 کہ پندواں دیدہ و کامل عیار است

حریمِ ضربِ او مرد تمام است
 کہ الٰہی شش نسبت و الامتقام است
 نہ ہر خاکی سزاوارِ رخ او
 کہ صیدِ لاغرے برے عرام است

ز فہمِ دوں نہاد اں گرچہ دور است
 و لے ایں نکتہ را گفتن ضرور است
 بہ ایں نوزادہ ابلیسیاں نساژد
 گنہگارے کہ طبع او غیور است!

بیادان طریق

بیاتاکار این امت بسازیم
 قسار زندگی مردانه بازیم!
 چمناس نالیم اندر مسجد شهر
 که دل در سینه ملاکدازیم!

بیمارانِ طریق

۱

قلت در حشره باز آسمانها
 به بال او سبک گرد و گرانها
 فضائے نیکیوں خجیر گارش
 نمیب گرد و بگرد آشیانها!

زبانم نعمتہ اللہ ہو رنجیت
 چو گردا از رختِ تہی چار سورتِ رنجیت
 بگیر از دستِ من سارے کہ تارش
 ز سوزِ زخمہ چوں آشکم فرو رنجیت !

چو اشک اندرِ فطرتِ قدیم
 قدیم تا بحشیم اور سیدم
 درخشِ من ز مژگانِ شش تو اید
 کہ من بربوگِ کافے کم حکیم

مرا از منطق آید بوسه خامی
 دلیل او دلیل ناتمامی!
 برویم بسته در مارا کشاید
 دو بیت از پیر و می یاز جامی!

بیا از من بگم بر آن دیر ساله
 که بخش روح با خاک پیاله!
 اگر آتش دهی از شیشه من
 شد آدم بروید شرح لاله!

○
 بدست من ہماں پرینہ چنگست
 درونش نالہ ٹائے رنگست
 ولے بنوازش باناخن شیر
 کہ اور اتارا زرگ ٹائے سنگست!

○
 بگوار من بہ پرویزان این عصر
 نہ فرما دم کہ یہ ہم تیشہ دروست
 زخارے کو خلد در سینہ من
 دل صد بیتوں رامی تو اس خست

فقیرم ساز و سامانم نگاہمیت
 بچشم کورہ یاراں بیک کاہمیت
 زمین گیر ام کہ زانغ و خمہ بہت
 ازاں مانے کہ دست آموز شاہمیت!

ورول را بوفے کس نہ بستم
 نہ از خویشاں نہ از یاراں گستم
 نشیمن ساختم در سینہ خویش
 تہ امی عریخ کرداں خوش شستم

○

دیریں گلشن ندارم آبِ جا ہے
 نصیبم نے قبائے نے کلا ہے
 مرا پچھیں بد آموزِ پسِ خج اند
 کہ وادوم چشمِ نرگس رانگا ہے!

○

دو صد انا دیریں محفلِ سخن گفت
 سخن نازک تراز برگِ سمن گفت
 وے باہن بگو آں دیدہ و رکسیت
 کہ خائے دیدہ احوالِ حین گفت!

○
 ندانم شکستہ کسے علم و فن را
 مقامے دیگرے آدم سخن را
 میان کارواں سوز و سرورم
 سبک پے کر دیران کہن را

○
 نہ پنداری کہ مرغ صبح خوانم
 بجز آہ و فغاں چہ نئے اندام
 مدد از دوست اما نم کہ یابی
 کلید باغ را در آستانم

○
 بیستم من جهان جزر بگذر نیست
 هزاران هر و یک هم سفر نیست
 گذشتم از هجوم خویش و پیوند
 که از خویشان کس بجایه نیست

○
 بایں نابودستندی بودن آموز
 بهائے خویش را افزودن آموز
 بیفت اندر محیط غمت من
 بطوفانم چو در آسودن آموز

○
 کهن پروردۀ این خاک دانم
 و لے از منزل خود دل گرانم
 و میسدم گرچه از نیضِ نم او
 زمین را آسمان خود ندانم!

○
 ندانی تمانه باشی محرم مرد
 که دله سازنده کرد و از دم مرد
 ننگه دار و ز آه و ناله خود را
 که خود دار هست چیں مژاں غم مرد!

نگاہ آفریںِ حایل در بدنِ بین
 بشاخانِ نامیدہ یا سمنِ بین
 و گرنہ مثلِ تیرے در کمانے
 ہدفِ را با نگاہِ تیر زنِ بین

خرد بیگانہ ذوقِ یقینِ است
 قمارِ علم و حکمت بد نشینِ است
 دو عددِ پوچامد و رازی نیرِ زو
 بناوانے کہ چشمش راہِ بینِ است

○
 قماش و نقره و حل و گهر چسبیت؟
 غلام خوش گل و زریں کمر چسبیت؟
 چو یزدان از دو گیتی بے نیازند
 و گر سرمایہ اہل ہنر چسبیت؟

○
 خودی را نشہ من عین ہوش است
 ازاں مسح نانہ من کم غروش است
 مے من کہ چہ ناصاف است کشت
 کہ این تہ جرعه مخماری و شست است

○
 ترا بہت قدر و عمامہ کا لے
 من از خود یافتہ بونے نگارے
 ہمیں یکتہ بے سہرا بہ من
 نہ چوب منبر بے نے چوب دارے

○
 چو دیدم جوہر آئینہ خویش
 گرفتہ خلوت اندر سینہ خویش
 ازین انشوران کور بے فوق
 رمیدم بغم نیم دیرینہ خویش!

○
 چور خجی لیش برستم ازین خاک
 همه گفتند با ما آشنا بود!
 ولیکن کس ندانست این مسافر
 چه گفت با که گفت از حبس بود!

۲

اگر دانا دل و صافی ضمیر است
 فقیرے باتھی دوستی امیر است
 بدوش منعم بے دین و دانش
 قباے نیست پلان حریر است!

۳

سجودے آوری دارا و حجم را
 مکن اے بے خبر سوا حرم را
 مہر پیش فرنگی حاجت خویش
 ز طاق دل مندریز این صنم را

○

شنیدم بیتی کے از مرد پیرے
 کہن مندرزائے روشن ضمیرے
 اگر خود را بہت داری نگہ داشت
 گوشتی را بکیر و آل فقیرے!

○
 نہاں اندر دو حرفے سرکار است
 مقام عشق منبر نسبت دار است
 براہیماں زخرو داں ترسند
 کہ عودِ خام را آتش عیار است

○
 محو لے لے از کس غمگساری
 چون خواہ از درون خویش باری
 بہر باوے کہ آید سینہ بختاے
 نگہ داراں کہن داغے کہ داری

زیرے یاد دارم این دواندرز
 نباید جز بجان خوش تن رسیت
 گریز از پیش آں مرد فرودست
 کہ جان خود کرد و بد تن رسیت

بساعل گفت موج بیقرارے
 بفرعونے کنم خود را عیارے
 کہے بر خویش منی پیچم چو مارے
 کہے رستم به ذوق انتظارے

○
 اگر ایں آب و جاہے از فرنگ است
 جبین خود منہ جز برد را و
 سر را ہم به چو شش ده که آخر
 حقے دار و به خراباں گرا و!

○
 فرنگی را دے زیر نگین نیست
 متاع او هم ملک است وین نیست
 خدا دے که در خوف حشریش
 صد بلبل است یک روح لایم نیست

۴

من تو از دل وین نامی دیدم
 چو بوی گل ز ابل خود می دیدم
 دل مامرد و دیوانه ز مردش مرد
 و تو نامرگه بیک سودا خریدم

○

مسلمانے کہ داند مردیں را
 ناید پیش غیر اللہ حبیبیں را
 اگر گمروں بہ کاتم او نہ گرو
 بکاتم خود بہ گرداند زمین را

○
 دل بیگانه خو زین خاکدان غسیت
 شب و روزش ز دور آسمان غسیت
 تو خود وقت قیام خویش دریاب
 نماز عشق وستی را اذان غسیت

○
 مقام شوق بے صدق و یقین غسیت
 یقین بے صحبت روح الامیں غسیت
 گراز صدق و یقین داری نصیب
 قدم بیاک نه کس و کین غسیت!

مسلمان را ہمیں عرفان و ادراک
 کہ در خود فاش بنید رمزِ لولاک
 خدا اندر قیاس مانہ گنج بد
 شناس آں را کہ گوید ماعرفناک

بہ فرنگی بستہاں خود را سپردی
 چہ نامردانہ در تحبسانہ مردی
 خرد بیگانہ دل، سیدنہ بے سوز
 کہ از تاکِ نیاگاں، مے نخوردی

۵ اشارات : لولاک ، تبلیغ بحديث لولاک لما خلقت الافلاك
 ماعرفناک ، ماعرفناک حق معرفناک

نه هر نفس خود گرویم خود گذاریم است
 نه هر نفس مست ناز اندر نیاز است
 قبا ئے لا اله خویش قبا ئے است
 که بر بالائے نام مراں از است!

بسوز و مومن از سوز وجودش
 کشود هر چه بستند از کشودش
 جلال کبریائی در قیامش
 جمال بندگی اندر سجودش!

چہ پر سی از نماز عاشقستانہ
 رکوعش چوں سجودش محسوسانہ
 تب تاب کے اللہ اکبر
 نہ گنج بدور نماز پنجگانہ

○
 گویتی راصلاً از قرأتِ اوست
 مسلمان لایموت رہے اوست
 ندانند کشتہ این عصر بے سون
 قیامت ہا کہ در قد قیامتِ اوست

۵ اشارات: صلا، دعوت

لایموت، زندہ جاوید

۵

فرنگ آئین رزاقی بداند
 بایں بخشد از وای ستاند
 به شیطان آبخیاں وزی رساند
 که یزدان اندر آں حیراں بماند

○

چه حاجت طول در آدن آنتاں را
 بحر فے گویم اسرارِ نهان را
 جهان خویش با سوداگران داد
 چه داند لامکان متدرکات را

ہشتے بہر یاکانِ حرمِ ہست
 ہشتے بہر اربابِ محرمِ ہست
 بگو ہندی مسلمان را کہ خوش باش
 ہشتے فی سبیل اللہ محرمِ ہست

۶

قلت در میل تقریبے نداد
 بجز این نکستہ اکسیرے نداد
 ازاں کشتِ خرابے حاصلے نیست
 کہ آب از خونِ شکرے نداد

نظمیں
اردو میں

ابلیس کی مجلس شوریٰ

۱۹۳۶ء

ابلیسؑ

یہ عناصر کا پرانا کھیل! یہ دنیا سے دوں!
ساکنانِ عرشِ عظیم کی تمناؤں کا خوں!

اس کی بربادی پہ آج آمادہ ہے کارساز
 جس نے اس کا نام رکھا تھا جہان کا وٹاں
 میں نے دکھلایا فرنگی کو ملوکیت کا خواب
 میں نے توڑا مسجد و دیر و کلیسا کا فسوں
 میں نے ناداروں کو سکھلایا سبق تقدیر کا
 میں نے منعم کو دیسا ساری داری کا جنوں
 کون کر سکتا ہے اسکی آتش سوزاں کو سرد
 جس کے ہنگاموں میں ہو ابیس کا سوزِ دروں
 جس کی شاہین ہو ماری بیاری سے بلند
 کون کر سکتا ہے اس نخل کہن کو سرنگوں؟

پہلا شیر

اس میں کیا شک ہے کہ محکم ہے یہ ایسی نظام
 پختہ تر اس سے ہوئے ہوئے غلامی میں عوام
 ہے ازل سے ان غریبوں کے مقصد میں سجدہ
 ان کی فطرت کا تقاضا ہے نماز بقیام
 آرزو اول تو پیدا ہو نہیں سکتی کہیں
 ہو کہیں پیدا تو مرجاتی ہے یا رہتی ہے خام
 یہ ہماری سعی ہے بیم کی کرامت ہے کہ آج
 صوفی و ملا ملکیت کے بندے ہیں تمام

طبع مشرق کے لئے موزوں یہی افیون تھی
 ورنہ قوالی سے کچھ کست نہیں سلم کلام
 ہے طواف و حج کا ہنگامہ اگر باقی تو کیا
 کس نہ ہو کر رہ گئی مومن کی تیغ بے نیام
 کس کی نو میدی پہ محبت یہ فرمانِ جلیہ
 ہے جہاد اس دور میں مردِ مسلمان بچِ حرام

دوسرا شیر

خیر ہے سلطانی جمہور کا غوغا کہ شر
 تو جہاں کے تازہ فتنوں سے نہیں ہے باخبر

پہلا شیر

ہوں، مگر میری جہاں مٹی بتاتی ہے مجھے
 جو ملکیت کا اک پردہ ہو کیا اس سے خطر
 ہم نے خود شاہی کو پہنایا ہے جمہوری لباس
 جب ذرا آدم ہوا ہے خود شناس و خود نگر
 کار و بارِ شہر باری کی حقیقت اور ہے
 یہ وجودِ میر و سلطان پر نہیں ہے منحصر
 مجاہد ملت ہو یا پرویز کا دربار ہو
 ہے وہ سلطانِ غیر کی کھیتی یہ ہو گی نظر!

تو نے کیا دیکھا نہیں مغرب کا جمہوری نظام؟
چہرہ روشن، اندر دل جنگیز ستارے تری!

تیسرا شیر

روح سلطانی رہے باقی تو پھر کیا اضطراب
ہے مگر کیا اس یہودی کی شرارت کا جواب؟
وہ کلیم بے تحاشی! وہ مسیح بے صلیب!
نہیست پیغمبر و لیکن درجہ نبل دار و کتاب!
کیا بتاؤں کیا ہے کافر کی نگاہ پر وہ سوز
مشرق و مغرب کی قوموں کیلئے روزِ حساب!

اس سے بڑھ کر اور کیا ہوگا طبیعت کا فساد
توڑ دی بندوں کے آقاؤں کے خمیوں کی طنائی

پوچھا مشیر

توڑ اس کا رومۂ لکبری کے ایوانوں میں دیکھ
آل سیر کو دکھایا ہم نے پھر سیر کا خواب
کون بحرِ روم کی موجوں سے ہے لپٹا ہوا
دگاہ بالدرچوں صنوبر گاہ نالدرچوں لباب

تیسرا مشیر

میں تو اس کی عاقبت بینی کا کچھ قائل نہیں
جس نے افرنکی سیاست کو کیا یوں بے حجاب!

چوتھا مشیر

(ابیس کو مخاطب کر کے)

اے تیرے سوزِ نفس سے کارِ عالم استوار
تو نے جب چاہا کیسا ہر پردگی کو آشکار
آبِ گل تیری حرارت سے جہاں سوز و ساز
ابلیہ جنت تیری تعلیم سے دانائے کار

تجھ سے بڑھ کر فطرتِ آدم کا وہ محرم نہیں
 سادہ دل بندوں میں جو مشہور ہے پروردگار
 کام تھا جن کا فقط تقدیس و تسبیح و طواف
 تیری غیرت سے اب تک سرنگون و شرمسار
 گرچہ ہیں تیرے مریدانِ فرنگ کے ساحرِ تمام
 اب مجھے ان کی فراست پر نہیں ہے اعتبار
 وہ یہودی فتنہ گرد وہ روحِ مزدک کا بروز
 ہر قبا ہونے کو ہے اس کے جنوں سے تار تار
 زانغ و شستی ہو رہا ہے ہمہ شاہین و چیرغ
 کتنی سرعت سے بدلتا ہے مزاجِ روزگار

چھ گئی آتش فتنہ ہو کر وسعتِ فضا پر
 جس کو نادانی سے ہم سمجھے تھے اک مشتِ غبار
 فتنہ و فساد کی ہیبت کا یہ عالم ہے کہ آج
 کانپتے ہیں کوہِ سار و مرغزار و جوباب
 میرے آقا! وہ جہاں پر وزیر ہوئے کوہ
 جس جہاں کا ہے فقط تیری سیادت پر

امیس

(اپنے مشیروں سے)

ہے مرے دستِ تصرف میں جہاں رنگ و بو
 کیا زمین کیا مہر کیا آسمان تو بتو

دیکھ لیں گے اپنی آنکھوں سے تماشا غرب و شرق
 میں نے جب گرما دیا اقوام یورپ کا لہو
 کیا امان سیاست، کیا کلیسا کے شیوخ
 سب کو دیوانہ بنا سکتی ہے میری ایک ہوا
 کارگاہِ شیشہ جو ناداں سمجھتا ہے اسے
 توڑ کر دیکھے تو اس تہذیب کے جام و سبو
 دستِ فطرت نے کیا ہے جن گریبانوں کو چال
 مزد کی منطق کی سوزن سے نہیں موتے رفو
 کب ڈرا سکتے ہیں مجھ کو اشتراکی کو چرکو
 یہ پریشاں وزگار، آشفتنہ مغز، آشفتنہ

ہے اگر مجھ کو خطر کوئی تو اس اُمت سے ہے
 جس کی خاکستر میں ہے اب تک شرارِ آرزو
 خال خال اس قوم میں اب تک نظر آتے ہیں وہ
 کرتے ہیں اشکِ سحر گاہی سے جو ظالم و ضو
 جانتا ہے جس پہ روشن باطنِ پیام ہے
 مزدکیت فتنہ فروا نہیں اسلام ہے

۲

جانتا ہوں میں یہ اُمتِ حاملِ قرآن نہیں
 ہے وہی سربِ داری بندہ مومن کا دیں

جانتا ہوں میں کہ مشرق کی اندھیری رات میں
 بے بدبضیا ہے پیرانِ حرم کی استنہیں
 عصرِ حاضر کے تقاضاؤں سے لیکن یہ خوف
 ہو نہ جائے آشکارا شرعِ پیغمبر کہیں
 الحذر! این پیغمبر سے سو بار الحذر
 حافظِ ناموس زن، مرد آزما، مرد آفریں
 موت کا چینیام ہر نوعِ غلامی کے لئے
 نے کوئی مغفور و خاقاں نے فقیرہ نشیں
 کرتا ہے دولت کو ہر آلودگی سے پاک و صاف
 منعموں کو مال و دولت کا بناتا ہے امیں

اس سے بڑھ کر اور کیا فکر و عمل کا انقلاب
 پاؤ شاہوں کی نہیں، اللہ کی ہے یہ زمین
 چشمِ عالم سے ہے پوشیدہ یہ آئیں تو خوب
 یہ غنیمت ہے کہ خود مومن ہے محرومِ یقین
 ہے یہی بہتِ اہلیات میں الجھا رہے
 یہ کتابِ اللہ کی تاویلات میں الجھا رہے

۳

تور ڈالیں جس کی تکبیریں طلسمِ شش جہات
 ہونہ روشن اس خدا اندیش کی تاریک رات

ابنِ مریم مرگیا یا زندہ جاوید ہے؟
 ہیں صفاتِ ذاتِ حق حق سے جدا یا عینِ ذات؟
 آنے والے سے مسیح ناصری مقصود ہے
 یا مجددِ جس میں ہوں فرزندِ مریم کے صفات؟
 ہیں کلامِ اللہ کے الفاظِ حادث یا قدیم
 امتِ مرحوم کی ہے کس عقیدے میں نجات؟
 کیا مسلمان کے لئے کافی نہیں اس دور میں
 یہ الہیات کے ترشے ہوئے لاتِ منشا؟
 تم اسے بیگانہ رکھو عالمِ کردار سے
 تا بساطِ زندگی میں اس کے سب نہرے ہوں منشا

خیر اسی میں ہے قیامت تک رہے مومن غلام
 چھوڑ کر اوروں کی خاطر یہ جہان بے ثبات
 ہے وہی شعر و تصوف اسکے حق میں غریب تر
 جو چھپا دے اس کی آنکھوں سے تماشائے حیات
 ہر نفس ڈرتا ہوں اس امت کی بیداری میں
 ہے حقیقت جس کے دیں کی احتساب کا مینا
 مست بکھو ذکر و فکر صحیح کا ہی میں اسے
 بختہ تر کر دو مزاج خالق ہی میں اسے

بڈھے بلوچ کی نصیحت بیٹے کو

ہو تیرے بیاباں کی ہوا تجھ کو گوارا
 اس دشت سے بہتر ہے نہ دلی نہ بخارا
 جس سمت میں چاہے صفتِ پلِ واں چل
 وادی یہ ہماری ہے وہ صحرا بھی ہمارا
 غیرت ہے بڑی چیز جہانِ تنگ و دو میں
 پہنائی ہے درویش کو تاجِ سُرارا
 چال کسی کامل سے یہ پوشیدہ ہنر کہ
 کہتے ہیں کہ شیشہ کو بنا سکتے ہیں خارا

افراد کے ہاتھوں میں ہے اقوام کی تقدیر
 ہر فرد ہے ملت کے مقدر کا ستارا
 محرم رہا دولتِ دریا سے وہ غواص
 کرتا نہیں جو صحبتِ ساحل سے کنار
 دیں ہاتھ سے دے کر اگر آزاد ہو ملت
 ہے ایسی تجارت میں مسلمان کا خسار
 دنیا کو ہے پھر سرکہ روح و بدن پیش
 تہذیب نے پھر اپنے درندوں کو ابھارا
 اللہ کو پا مردی مومن پہ بھروسہ
 ابیس کو یورپ کی مشینوں کا سہارا

تفتدیرِ احم کیا ہے؟ کوئی کہہ نہیں سکتا
 مومن کی فراست ہو تو کافی ہے اشارا
 اخلاصِ عمل مانگ نیا گان کہن سے
 شاہاں چہ عجب گر بنوا زندگدارا!

تصویر و صورت

تصویر

کہا تصویر نے تصویر گر سے
 نہاش ہے مری تیرے ہنر سے

ولیکن کس قدر نامنصفی ہے
 کہ تو پوشیدہ ہو میری نظر سے!
 مصوّر

گراں ہے چشمِ بنیادیدہ و پر
 جہاں مٹی سے کیا گزری شریر
 نظر درد و غم و سوز و تب و تاب
 تو اے نادان قناعت کر خبر پر
 تصویر

خبرِ عقل و حسد کی ناتوانی
 نظرِ دل کی حیاتِ جاودانی

نہیں ہے اس زمانے کی تک و تاز
 سزاوارِ حدیثِ لمن ترائی
 مصور

تو ہے میرے کمالِ استہنر سے
 نہ ہو نومید اپنے نقشِ گرسے
 مرے دیدار کی ہے اک بھی شہ
 کہ تو نہ پاس نہ ہو اپنی نظر سے

عالم برنج

مردہ اپنی قبر سے

کیا شے ہے؟ کس امروز کا فردا ہے قیامت؟
اے میرے شبستانِ کہن! کیا ہے قیامت؟

قبر

اے مردہ صد سالہ! تجھے کیا نہیں معلوم؟
ہر موت کا پوشیدہ تقاضا ہے قیامت!

مردہ

جس موت کا پوشیدہ تقاضا ہے قیامت
 اس موت کے پھندے میں گرفتار نہیں ہیں
 ہر چند کہ ہوں مردہ صد سالہ لیکن
 ظلمت کدہ خاک سے بیدار نہیں ہیں
 ہو روح پھراک بار سوارِ بدن زار!
 ایسی ہے قیامت تو حشرِ بیدار نہیں ہیں

صدائے غیب

نے نصیب مار و کثروم نے نصیبِ ام و دود
 ہے فقط محسوس قوموں کیلئے مرگِ ابد!
 بانگِ اسراییل ان کو زندہ کر سکتی نہیں
 روح سے تھا زندگی میں بھی تھی جن کا جسد
 مر کے جی اٹھنا فقط آزاد مردوں کا ہے کام
 گرچہ ہر ذی روح کی منزل ہے آغوشِ احد

قبر

(اپنے مُردہ سے)

اے ظالم! تو جہاں میں بندہ محکوم تھا؛
 میں نہ سمجھی تھی کہ ہے کیوں خاک میری سوزناک
 تیری میت سے مری تار یکیاں تار یک تیر
 تیری میت سے زمیں کا پردہ ناموس خاک!
 افسوس محکوم کی میت سے سو بار افسوس
 اے سرافیل! اے خدائے کائنات! اے جان پاک!

صدائے غیب

گرچہ برہم ہے قیامت سے نظامِ مہر و بو
 ہیں اسی آشوب سے بے پردہ اسرار و جو
 زلزلے سے کوہ و دریاؤں میں مانندِ سحاب
 زلزلے سے ادیبوں میں تازہ چشموں کی نمو
 ہر نئی تعمیر کو لازم ہے تخریبِ تمام
 ہے اسی میں مشکلاتِ زندگانی کی کشو

زمین

آہ یہ مرگِ دوام! آہ یہ رزمِ حیات!
 ختم بھی ہوگی کبھی کشمکشِ کائنات!
 عقل کو ملتی نہیں اپنے بنوں سے نجات!
 عارف و عامی تمام بندہ لاتِ منات!
 خوار ہوا کس قدر آدمِ بزدل صفات!
 قلب و نظر پر گراں ایسے جہاں کائنات!
 کیوں نہیں ہوتی سحرِ حضرتِ انساں کی رات؟

معزول شہنشاہ

ہو مبارک اس شہنشاہِ نکو منہ عالم کو
 جس کی قربانی سے اسرارِ ملکیت ہیں فاش
 'شاہ' ہے برطانوی مندر میں اک مٹی کا بت
 جس کو کر سکتے ہیں جوت چاہیں بجاریں شہنشاہ
 ہے یہ مشک آئینہ افیوں ہم غلاموں کی سیلے
 ساحرِ انگلیس! مارا خواجہ دیکر تراش

دوزخی کی مناجات

اس دیر کھن میں ہیں غرض مست پجاری
 رنجیدہ بتوں سے ہوں تو کرتے ہیں خدا یاد
 پوچھا بھی ہے بے سو، نمازیں بھی ہیں بے سو
 قسمت ہے غریبوں کی وہی نالہ و سیراد
 ہیں گرچہ بلبندی میں عمارات فلک بوس
 ہر شہر حقیقت میں ہے پیرانہ آباد
 تیشے کی کوئی گردش تقدیر تو دیکھے
 سیراب ہے پرویز، جگر تشنہ ہے فریاد

یہ علم بہ حکمت یہ سیاست یہ تجارت
 جو کچھ ہے وہ ہے فکرِ ملوکانہ کی آبیاد
 اللہ! تراشکر کہ یہ خطّہ پر سوز
 سوداگرِ یورپ کی غلامی سے ہے آزاد

مسعود مرعوم

یہ مہر و مہ بہ ستارے یہ آسمانِ کبود
 کسے خبر کہ یہ عالمِ عدم ہے یا کہ وجود
 خیالِ جادہ و منسزلِ فسانہ و افسوں
 کہ زندگی ہے سراپاِ رحیل بے مقصود

رہی نہ آہ زمانے کے ہاتھ سے باقی
 وہ یادگارِ کمالِ تبت احمد و محمود
 زوالِ علم و ہنر مرگِ ناکہاں اسکی
 وہ کارواں کا متاعِ گراں بہا مسعود
 مجھے رُلائی ہے اہل جہاں کی بیدری
 فغانِ مرغِ سحر خواں کو جانتے ہیں سردار
 نہ کہہ کہ صبر میں پنہاں ہے چارہ غم دوست
 نہ کہہ کہ صبر معنائے موت کی ہے کشود
 دے کہ عاشق و صابر بود مگر سنگِ است
 ز عشق تا بہ صبوری ہزار فرسنگِ است
 (سعدی)

نہ مجھ سے پوچھ کہ عسکرِ بزرگ کیا ہے
 کسے خبر کہ یہ نیرنگ و سیمیا کیا ہے
 ہوا جو خاک سے پیدا وہ خاک میں مستور
 مگر یہ غیبتِ صغریٰ ہے یا فنا کیا ہے؟
 غبارِ راہ کو بخت کیا ہے فوقِ جمال
 سرد بنا نہیں سکتی کہ مدعا کیا ہے
 دل و نظر بھی اسی آبِ گل کے ہیں اعجاز؟
 نہیں تو حضرتِ انساں کی انتہا کیا ہے؟
 جہاں کی روح رواں لا اِلهَ اِلَّا هُوَ
 مسیح و مہنخ و علیا یہ تاج کیا ہے؟

قصاص خونِ تمساکا مانگئے کس سے
 گناہگار ہے کون اور خوں بہا کیا ہے؟
 غمیں مشو کہ بہ بہ در جہاں گرفتاریم
 طلسمہا شکند آں دے کہ ما وایم!
 خودی ہے زندہ تو ہے موت اک مقامِ حیات
 کہ عشقِ موت سے کرتا ہے امتحانِ ثبات
 خودی ہے زندہ تو دریا ہے سبیکہ نہ ترا
 تیرے فراق میں مضطر ہے موجِ نیل و فرا
 خودی ہے مردہ تو مانندِ گاہِ پیشِ نسیم
 خودی ہے زندہ تو سلطانِ حبلہ موجودات

نگاہ ایک تخیلی سے ہے اگر محرم
 دوصد ہزار تخیلی تلافی مافات
 مقام بندہ مومن کا ہے ورائے سپر
 زمیں سے تا بہ ثریا تمام لات و منات
 حریم ذات ہے اس کا شیعین ابدی
 نہ تیرہ خاک لحد ہے نہ جلوہ گاہ صفات
 خود آگہاں کہ ازیں خاک و اس بڑی حسبت
 طلسم مہر و سپر و ستارہ نشکستند

آوازِ غمیب!

آتی ہے دمِ صبح صدا عرشِ بیں سے
 کھویا گیا کس طرح ترا جو حیدرِ دراک!
 کس طرح ہوا کنتِ ترا نشترِ تحقیق؟
 ہوتے نہیں کیوں تجھ سے ستاروں کے جگر چاک؟
 تو ظاہر و باطن کی خلافت کا سزاوار
 کیا شعلہ بھی ہوتا ہے غلامِ خس و خاشاک؟
 مہر و مہ و انجم نہیں محکمِ تیرے کیوں؟
 کیوں تیری نگاہوں سے لرزتے نہیں افلاک؟

اب تک ہے واں گرچہ لہو تیری رگوں میں
 نے گرمی افکار، نہ اندیشہ بیاک!
 روشن تو وہ ہوتی ہے جہاں میں نہیں ہوتی
 جس آنکھ کے پڑوں میں نہیں ہے نگہ پاک!
 باقی نہ رہی تیری وہ آئینہ صمیری!
 اے کشتہ سلطانی و ملانی و پیری!

رباعیات

مری شاخ امل کا ہے ثمر کیا
 تری تفت دید کی مجھ کو خبر کیا
 کلی گل کی ہے محتاج کشوداج
 نسیم صبح فردا پر نظر کیا!

فراغت دے اسے کارِ جہاں سے
 کہ چھوٹے نفس کے امتحان سے
 ہو اپیری سے شیطاں کہ نہ بدیش
 گستاخ تازہ تر لائے کہاں سے

دگرگوں عالمِ شام و سحر کو
 جہاں خشک و تر زیر و زبر کو
 ہے تیری خدائی داغ سے پاک
 مے بے ذوق سجدوں سے حذر کو

۲

غریبی میں ہوں محسوسِ مہربانی
 کہ غیرت مند ہے میری فقیری !
 حذر اس فقر و درویشی سے جس نے
 مسلمان کو سکھادی سرزمینی !

○

خرد کی تنگدانی سے فریاد
 تجلی کی مستروانی سے فریاد
 گوارا ہے اسے نطفہٴ غمیر
 نگہ کی نامسمانی سے فریاد

کہا اقبال نے شیخ حرم سے
 تیرا محراب مسجد سو گیا کون؟
 ند مسجد کی دیواروں سے آئی
 فرنگی بتکدے میں کھو گیا کون؟

کہن ہنگامہ ہائے آرزو سرد
 کہ ہے مردِ مسلمان کا لہو سرد
 بتوں کو میری لایہی مبارک
 کہ ہے آج آتشِ اللہ جھوٹا سرد!

○

حدیثِ بندہ مومن دل آویز
 جگر پر خوں، نفس روشن، نگہ تمیز!
 عیبر ہو کسے دیدار اس کا
 کہ ہے وہ رونقِ محفل کم آئینہ!

○

تمیزِ خار و گل سے آشکارا
 نسیمِ صبح کی روشن ضمیری!
 حفاظتِ بچوں کی ممکن نہیں ہے
 اگر کانٹے میں ہو خوشے حیرتی!

نہ کر ذکرِ سداق و آشنائی
 کہ اصلِ زندگی ہے غم و نساہی
 نہ دریا کا زیاں ہے نہ گہر کا
 دلِ دریا سے گوہر کی جدائی

تیرے دریا میں طوفان کیوں نہیں ہے؟
 خودی تیری سماں کیوں نہیں ہے؟
 عبت ہے شکوہ تقدیرِ بڑواں
 تو خود وقتِ بدیرِ بڑواں کیوں نہیں ہے؟

○
 خرد ویکھے اگر دل کی نگہ سے
 جہاں روشن ہے نورِ لالہ سے
 فقط اک گردشِ شام و سحر ہے
 اگر دیکھیں فروغِ مہر و مہ سے!

○
 کبھی دریا سے مثلِ موج ابھر کر
 کبھی دریا کے سینے میں اُتر کر
 کبھی دریا کے ساحل سے گذر کر
 مست مِ اپنی خودی کا فاش تر کر!

ملا زادہ محم لولابی کشمیری کا بیاض

ای
پانی ترے چشموں کا ٹپتا ہوا سیماں !
مرغانِ سحر تیری فضاؤں میں ہیں بیتاب !
اے ادنیٰ لولاب !

گر صاحبِ ہنگامہ نہ ہوں سبِ مہراب !
دیں بندۂ مومن کیلئے موت سے ماخواب !
اے ادنیٰ لولاب !

ہیں ساز پہ موقوف نوا ہائے حجب گرسو
ڈھیلے ہوں اگر تار تو بیکار ہے مضراب!

اے وادی لولاب!

ملا کی نطنر نور فراست سے ہے خالی
بے سوز ہے مہینہ نہ صوفی کی مَناب!

اے وادی لولاب!

بیدار ہوں دل حبس کی فغانِ سحری سے
اس قوم میں مدت سے درویش ہے نایاب!

اے وادی لولاب!

۲

موت ہے اک سخت تر جس کا غلامی ہے نام
 مکرو فن خواجگی کا شش سمجھتا علم!
 شرع ملو کا نہ میں جدت احکام دیکھ!
 صو رکا غوغا حلال، حشر کی لذت حرام
 اے کہ غلامی سے ہے روح نرمی مضمحل
 سینہ بے سوز میں ڈھونڈ خودی کا مقام

۳

آج وہ کشمیر ہے محکوم و مجبور و فستیر
 کل جسے اہل نظر کہتے تھے ایرانِ صغیر

سینہ افلاک سے اٹھتی ہے آہ سوزناک
 مردِ حق ہوتا ہے جب مرعوبِ سلطانِ امیر
 کہہ رہا ہے داستانِ بیدردیِ یام کی
 کوہ کے دامن میں وہ غم خانہ و ہتھکانِ پیر
 آہ یہ قومِ نجیبِ چربُست و تر و ملغ
 ہے کہاں روزِ مکافات اے خدائے برگیر؟

۴

گرم ہو جاتا ہے جب محکومِ قوموں کا لہو
 تھر تھراتا ہے جہانِ چارِ سو و رنگِ بو

پاک ہوتا ہے ظن و تخمین سے انساں کا ضمیر
 کرتا ہے ہر راہ کو روشن چہرے آرزو
 وہ پرانے چاک جن کو عقل سی سکتی نہیں
 عشق سیتا ہے انہیں بے سوزن و تار و
 ضربتِ پیہم سے ہو جاتا ہے آخر پاش پاش
 حاکمیت کا بت سنگیں دل و آئینہ و

۵

دراج کی پرواز میں ہے شوکتِ شاہیں
 حیرت میں ہے صیاد یہ شاہیں ہے کہ دراج!

ہر قوم کے افکار میں پیدا ہے تلاطم
 مشرق میں ہے فردائے قیامت کی نمود آج
 فطرت کے تقاضوں سے ہوا حشر یہ مجبور
 وہ مردہ کہ تھا بانگِ سرائی کا مستحج

۶

رندوں کو بھی معلوم ہیں فی کمالات
 ہر چہند کہ مشہور نہیں ان کے کرامات
 خود گیری و خود داری و گلبانگِ انا الحق
 آزاد ہو سالک تو ہیں یہ اس کے مقامات

محکوم ہو سالک تو یہی اس کا ہمہ دوست
خود مرده و خود مرقد و خود مرگِ مہاجات!

۷

نکل کر خالتا ہوں سے ادا کر سیم شبیری
کہ فقرِ خافتا ہی ہے فقط اندوہ و دلگیری
تم سے دینِ ادب سے آ رہی ہے جوئےِ سہانی
یہی ہے مرنے والی اُمتوں کا عالمِ پیری
شیاطینِ ملوکیت کی آنکھوں میں ہے وہ جاو
کہ خودِ نجیر کے دل میں ہو پیدا ذوقِ نجیری

چہ بے پروا گذشتند از نوائے صبح گاہِ من
کہ برواں شور و مستی از سیدہ چشمانِ کشمیری

۸

سمجھا لو کی بوند اگر تو اسے تو خیر
دل آدمی کا ہے فقط اک جذبہ بلبند
گردشِ مہ و ستارہ کی ہے ناگوار اسے
دل آپ اپنے شام و سحر کا ہے نقشِ بند
جس خاک کے ضمیر میں ہے آتشِ خیار
ممکن نہیں کہ سر ہو وہ خاکِ رجمند

۹

کھلا جب چمن میں کتختانہ گل
 نہ کام آیا ملا کو غم کستابی
 متانت شکن تھی ہوئے بہاراں
 غزلخواں ہوا پیر کب اندرابی
 کہا لالہ آتشیں پیرہن نے
 کہ اسرارِ جاں کی ہوں مین بھابی
 سمجھتا ہے جو موت خوابِ لحد کو
 نہاں اس کی تعمیر میں ہے خوابی

نہیں زندگی سلسلہ روز و شب کا
 نہیں زندگی مستی و نیم خوابی
 حیات است دانش خود پیدین
 خوش آن دم کہ این نکتہ را بازیابی
 اگر ز دانش دل شرارے بگیری
 تو ال کردی بر فلک آفتابی

۱۰

آزاد کی رک سخت ہے مانند رک سنگ
 محکوم کی رک نرم ہے مانند رک تاک

محکوم کا دل مردہ و افسرہ و نومید
 آزاد کا دل زندہ و پرسوز و طرب ناک
 آزاد کی دولت دل روشن نفس گرم
 محکوم کا سارہ فقط دیدہ نماک
 محکوم ہے بیگانہ اخلاص و مروت
 ہر چند کہ منطق کی دیلوں میں ہے چلاک
 ممکن نہیں محکوم ہو آزاد کا ہمدوش
 وہ بندہ افلاک ہے یہ خواجہ افلاک

۱۱

تمام عارف و عامی خودی سے بیگانہ!
 کوئی بتائے یہ مسجد ہے یا کہ مسجد نہ!
 یہ راز ہم سے چھپایا ہے میرا عطا نے
 کہ خود حرم ہے چراغِ حرم کا پرانا
 طلسمِ بے خبری، کافری و دینداری
 حدیثِ شیخ و برہمن فسون و افسانہ
 نصیبِ خطہ ہو یا رب ہ بندہ درویش
 کہ جس کے فست میں انداز ہوں کلیمانہ

چھپے رہیں گے زمانہ کی آنکھ سے کب تک
گہریں آس و کر کے تمام میدان

۱۲

دگرگوں جہاں ان کے زورِ عمل سے
بڑے معر کے زندہ قوموں نے مارے
منجسم کی تقویم فردا ہے باطل
گرے آسماں سے پرانے ستارے
ضمیرِ جہاں اس قدر آشیں ہے
کہ دریا کی موجوں سے ٹوٹے ستارے

زمیں کو فراغت نہیں نہ لزلوں سے
 نمایاں ہیں فطرت کے باریک اشارے
 ہمالہ کے چشمے ابلتے ہیں کب تک
 خضر سوچتا ہے ولہر کے کناں سے

۱۳

نشاں یہی ہے زمانے میں زندہ قوموں کا
 کہ صبح و شام بدلتی ہیں ان کی تفتیدیں
 کمالِ صدق و مروت ہے ندگی ان کی
 معاف کرتی ہے فطرت بھی ان کی تقصیریں

متلندرانہ ادائیں سکندرانہ جلال
 یہ امتیں ہیں جہاں میں برہنہ شمشیریں
 خودی سے مردِ خود آگاہ کا جمال و جلال
 کہ یہ کتاب ہے، باقی تمام تفسیریں
 شکوہ عیدِ کامت کر نہیں ہوں میں لیکن
 قبولِ حق ہیں فقط مردِ حر کی تکبیریں
 حکیم میری نواوں کا راز کیا جانے
 ورائے عقل ہیں اہل جنوں کی تدبیریں

۱۴

چه کافرانہ قمارِ حیات می بازی
 کہ بازمانہ بازی بخود نمی سازی
 وگر بگذر سہ ماہے حرم نمی بینم
 دلِ حبیب و نگاہِ غنہ الی و رازی
 بحکمِ مفتیِ اعظم کہ فطرتِ ازلیست
 بدین صعوہ حرام است کارِ شہبازی
 ہماں فقیرِ ازل گفت جرّہ شاہیں را
 با سہماں گروی باز میں نہ پروازی

منعم کہ توبہ نہ کروم ز فاشش گوئی ہا
 ز بیمِ این کہ سلطان کنند عثماری
 بدست مانہ سمرقند دے بخارا البیت
 و عابگوز فستیراں بہ ترک شیرازی

۱۵

ضمیمہ مغرب ہے تاجرانہ ضمیمہ مشرق ہے اہمیانہ
 وہاں گرگوں ہے لخطہ لخطہ یہاں بتاتا نہیں زمانہ
 کنارِ دریا خضر نے مجھ سے کہا باندازِ محرمانہ
 سکندری ہو قلندری ہو یہ سب طریقے ہیں ساحرانہ

حریف اپنا سمجھ رہے ہیں مجھے خدایانِ خانقاہی
 انہیں پتہ ڈر ہے کہ میرے نالوں سے شتی نہ ہو سنگ آستانہ
 غلام قوموں کے علم و عرفاں کی ہے یہی رمز آشکارا
 زمین اگر تنگ ہے تو کیا ہے فضائے گرد وں ہے بے کرانہ
 خبر نہیں کیا ہے نام اس کا خدا فریبی کہ خود فریبی
 عمل سے فارغ ہوا مسلمان بنا کے تقدیر کا بہانہ
 مری اسیری پر شاخ گل نے یہ کہہ کے صبا کو رلایا
 کہ ایسے پرسوز نغمہ خواں کا گراں تھا مجھ پر آشیانہ

۱۶

حاجت نہیں اے خطہ گل شرح و بیاں کی
 تصویر ہمارے دل پرخوں کی ہے لالہ
 تقدیر ہے اک نام مکافاتِ عمل کا
 دیتے ہیں یہ پینامِ خدا یاں ہم سالہ
 سرا کی ہواؤں میں ہے عریاں بدن اس کا
 دنیا ہے ہنر جس کا امیروں کو دو شالہ
 اُمید نہ رکھ دولتِ دنیا سے وفا کی
 رم اس کی طبیعت میں ہے مانندِ غزالہ

۱۷

خود آگاہی نے سکھلا دی ہے جس کو تن فراموشی
حرام آئی ہے اس مردِ مجاہد پر زرہ پوشی

۱۸

اے غمِ بلند اور اے سوزِ جگر اور
شمشیرِ پدرِ خواہی بازوئے پدرِ اور

۱۹

غریبِ شہر ہوں میں سُن تو لے مری فریاد
کہ تیرے سینے میں بھی ہوں قیامتیں آباد

مری نوائے غم آلود ہے متسارع عزیز
 جہاں میں عام نہیں دولتِ دلِ ناشاد
 گلہ ہے محکوز مانے کی کورِ ذوقی سے
 سمجھتا ہے مری محنت کو محنتِ مسترد
 ”صدائے تیشہ کہ برسنگ میخورد و گراست
 خبر بجید کہ آوازِ تیشہ و جگر است“

۰ صدائے تیشہ احم یہ شعر مرزا اجاتا جاناں مظہر علیہ الرحمۃ کے مشہور بیاضِ خلیطہ خواہر میں ہے

سراکر صدیقی صدر اعظم حیدر آباد دکن کے نام

یوم اقبال کے موقع پر توشہ خانہ حضور نظام کی طرف سے جو

صاحب اعظم کے ماتحت ہے، اکینار و پیک چیک بطور تواضع موصول ہونے پر

تھایہ اللہ کا فسرماں کہ شکوہ پرویز

دوقلندر کو کہ ہیں اس میں ملو کا نہ صفات

مجھ سے فرمایا کہ لے اور شہنشاہی کر

حسن تدبیر سے دے آئی وفائی کو ثبات

میں تو اس بار امانت کو اٹھاتا سر دوش

کام درویش میں ہر تلخ ہے مانند نبات

غیرتِ فقر مگر کرنے سکی اس کو قبول
جب کہا اس نے یہ ہے میری خدائی کی زکات

حسین احمد

عجم ہنوز نڈاند رموزِ دیں ورنہ
زویو بند حسین احمد ایں چہ بولہجی است
سرود بر سرِ منبر کہ ملت از وطن است
چہ بے خبر ز مقامِ محمدِ عربی است
بمطقتے برسوں خوش را کہ دیں ہمہ اوست
اگر بہ او تر سیدی تمام بولہبی است!

حضرت انسان

جہاں میں دُش و دشمنی کی ہے سُرُجِ اَرْزانی!
 کوئی شے چھپ نہیں سکتی کہ عِلم ہے نورانی
 کوئی دیکھے تو ہے باریک فطرت کا حجابِ اتنا
 نمایاں ہیں فرشتوں کے تسمہاتے پہنائی!
 یہ دُنیا دعوتِ دیدار ہے فرزندِ آدم کو
 کہ ہرستور کو بخشا گیا ہے فوقِ عربانی
 یہی فرزندِ آدم ہے کہ جسکے اشکِ خونیں سے
 کیا ہے حضرتِ یزدان نے دُریاؤں کو طوفانی!

فلک کو کیا خبر یہ خاکداں کس کا دشمن ہے
 غرض انجم سے ہے کس کے شبستاں کی نگہبانی
 اگر مقصودِ گل میں ہوں تو مجھ سے ماورا کیا ہے؟
 مرے ہنگامہ ہاتے نو بنو کی انتہا کیا ہے؟

(عبدالمجید پروین رستم)

پاکستان ٹائمز پریس لاہور میں طبع ہوئی

اور

جاوید منزل میو روڈ لاہور سے جاوید اقبال نے شائع کی

مسلنے کا پتہ

شیخ غلام علی ایسٹڈ سنز

کشمیری بازار	اُردو بازار	بندر روڈ
لاہور	لاہور	کراچی

قیمت :-

بلا جلد، تین روپے آٹھ آنے
مجلد، چار روپے آٹھ آنے

